

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ДАЛЯ

ЗАВАЦЬКИЙ Юрій Анатолійович

УДК 159.922.7:316.6

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСНОВИ СОЦІАЛЬНОЇ МОБІЛЬНОСТІ
ОСОБИСТОСТІ В ПЕРІОД КРИЗ

19.00.05 – соціальна психологія; психологія соціальної роботи

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора психологічних наук

Сєверодонецьк – 2021

Дисертацією є рукопис

Робота виконана в Східноукраїнському національному університеті імені Володимира Даля МОН України, кафедра психології та соціології, м. Сєвєродонецьк.

Науковий консультант: доктор психологічних наук, професор
Шевяков Олексій Володимирович,
Східноукраїнський національний університет
імені Володимира Даля МОН України,
кафедра практичної психології та соціальної
роботи, професор.

Офіційні опоненти: дійсний член НАПН України,
доктор психологічних наук, професор
Карамушка Людмила Миколаївна,
Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН
України, лабораторія організаційної та соціальної
психології, завідувач;

доктор психологічних наук, професор
Попович Ігор Степанович,
Херсонський державний університет
МОН України, кафедра загальної та
соціальної психології, професор;

доктор психологічних наук, професор
Борисюк Алла Степанівна,
Буковинський державний медичний
університет МОЗ України, кафедра
психології та філософії, завідувач.

Захист відбудеться «23» лютого 2021 року о 10.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 29.051.11 Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля МОН України за адресою: 93406, Луганська обл., м. Сєвєродонецьк, просп. Центральний, 59-А, ауд. 321 Головного корпусу.

3 дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля МОН України за адресою: 93406, Луганська обл., м. Сєвєродонецьк, вул. Донецька, 43.

Автореферат розісланий «21» січня 2021 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

О.О. Смирнова

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. У ситуації глобальних перетворень, пов'язаних з політичними та соціально-економічними змінами гостро постає проблема соціальної мобільності особистості. З одного боку, сучасні умови дійсності розширили можливості людини, з іншого, – наявна наразі нестабільність диктує необхідність постійних змін самої особистості відповідно до нових умов її буттєвості, зокрема в період криз. У зв'язку з цим дослідження соціальної мобільності, як психологічного феномену, що має власні детермінанти формування і динаміки, дозволяє акцентувати увагу на соціально-психологічному компоненті означеної проблеми і зробити більш успішним пошук шляхів розвитку соціальної мобільності особистості у мінливому середовищі «конфліктуючих реальностей» (Є. Клімов).

Констатовано, що у зазначеному контексті досліджуються різні аспекти кризових періодів, пережитих у процесі особистісного й професійного самовизначення, становлення і адаптації людини (А. Борисюк, Л. Карамушка, А. Коваленко, С. Максименко, І. Попович, О. Шевяков та ін.). Аналіз стану розробленості проблеми показує також, що мобільність – ключове поняття, яке найбільш точно відображає особливості сучасного етапу розвитку людини і суспільства (Е. Зеєр, Л. Горюнова, Л. Пілецька, П. Сорокін, Д. Сьюпер, І. Шпак та ін.). Зокрема, швидко змінюваний технологічний базис визначає необхідність постійного пристосування людини до динамічного соціального та професійного середовища (Л. Богданова, Ю. Бохонкова, В. Бочелюк, І. Ващенко, Н. Завацька та ін.). Відзначається, що наразі затребувані такі якості особистості, як кар'єрна гнучкість, адаптивність, готовність віддаватися роботі, професійна мобільність (О. Бондарчук, Л. Карамушка, Л. Онуфрієва, Л. Пілецька, Я. Раєвська, І. Сняданко, М. Ткалич та ін.).

Вчені (О. Блинова, І. Бурлакова, С. Гарькавець, М. Журба, А. Коваленко, З. Ковальчук, П. Лушин, С. Максименко, У. Михайлишин, Л. Спицька, М. Тоба та ін.) відзначають, що процеси, які відбуваються у сучасному суспільстві, істотно впливають на життєдіяльність особистості, визначаючи характер її розвитку у специфічно змінюваних умовах: необхідність мобілізації особистісного потенціалу для їх опанування, збереження цілісності, формування самодостатності і соціальної мобільності (Є. Гейко, Т. Комар, О. Литвиненко, В. Турбан, Р. Шевченко та ін.). У зв'язку з цим, актуальність даного дослідження визначається необхідністю пошуку системного вирішення проблеми соціальної мобільності особистості як з позицій наукової соціально-психологічної парадигми, так і на основі теорії та методології сучасного соціально-психологічного знання. Актуальність запропонованого дослідження обумовлена також специфікою соціальних перетворень, що відбуваються у сучасному суспільстві, необхідністю розробки і впровадження інноваційних підходів у соціально-психологічній практиці, що

дозволять реалізувати методи діагностики і корекції показників соціальної мобільності особистості, створити соціально-психологічні умови для оптимізації цього процесу.

Відзначаючи важливість наукового внеску дослідників (Ю. Арутюнян, П. Блау, Ю. Волков, Ф. Гато, Д. Глас, Л. Давидкіна, Ю. Дворецька, Т. Заславська, Б. Ігошев, Ю. Калиновський, Г. Козельська, І. Котова, С. Ліпсет, І. Матвєєва, О. Мазур, І. Мостова, О. Петрунько, М. Руткевич, Т. Семенова, П. Сорокін) у розуміння феноменології соціальної мобільності, слід зазначити, що вони переважно орієнтувалися на окремі аспекти проблеми і не ставили, зокрема, своїм завданням дослідити соціально-психологічні аспекти життєвого сценарію особистості та просторові проекції її соціальної мобільності; визначити взаємозв'язок соціальної мобільності особистості з показниками компетентності у часі, зокрема в період криз; виявити параметри соціальної зрілості і адаптаційних ресурсів особистості та провести диференціацію рівнів вираженості соціальної мобільності особистості в період криз у суб'єктів різних професійно-демографічних сегментів. Разом із тим, відображаючи динамічність позиції особистості у різних сферах людського буття – соціальній, професійній, територіальній та інших, соціальна мобільність здатна, з одного боку, виступити в якості об'єктивної міри її наповненості адаптаційними ресурсами, з іншого боку, скласти основу прогнозу життєвих досягнень та успішності особистості загалом.

Отже, констатовано протиріччя між високою соціальною затребуваністю зростання соціально мобільного адаптаційного ресурсу особистості в умовах сучасного проблемогенного соціуму, з одного боку, і обмеженістю наукового пошуку у дослідженні феномену та побудові концепції соціальної мобільності особистості, зокрема в період криз, – з іншого. Цим визначається необхідність комплексного змістовного аналізу проблеми психології соціальної мобільності особистості в період криз та розробки концептуальних засад її розвитку у соціально-психологічному вимірі.

Актуальність означеної проблеми та її соціальна і практична значущість зумовили вибір теми дисертаційного дослідження *«Психологічні основи соціальної мобільності особистості в період криз»*.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано в рамках комплексної науково-дослідної теми кафедри психології та соціології Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля «Стратегії поведінки особистості в умовах життєвих змін». Тему дисертаційного дослідження затверджено Вченою радою Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (протокол № 5 від 25 грудня 2015 р.) та узгоджено з Міжвідомчою радою з координації наукових досліджень з педагогічних та психологічних наук в Україні (протокол № 2 від 23.02.2016 р.).

Об'єкт дослідження – соціальна мобільність особистості.

Предмет дослідження – психологічні основи соціальної мобільності особистості в період криз.

Мета дослідження полягає у теоретико-емпіричному визначенні психологічних основ соціальної мобільності особистості в період криз; розкритті концептуальних та змістовно-процесуальних засад побудови і реалізації системно-інтегрованого проекту соціально-психологічного супроводу процесу розвитку соціальної мобільності особистості в період криз.

Завдання дослідження:

1. Розкрити теоретико-методологічні засади вивчення феномену соціальної мобільності особистості у науковому просторі.
2. Виявити соціально-психологічні критерії та детермінанти соціальної мобільності особистості в період криз.
3. Визначити концептуальні основи дослідження соціальної мобільності особистості в період криз.
4. Виокремити ресурсні складові соціальної мобільності особистості в період криз за рівнями її вираженості.
5. Провести диференціацію проявів і наслідків соціальної мобільності особистості в період криз в онто- та соціогенезі.
6. Розкрити методологічні та змістовно-процесуальні засади побудови і реалізації системно-інтегрованого проекту соціально-психологічного супроводу процесу розвитку соціальної мобільності особистості в період криз.

Теоретико-методологічну основу дослідження становили: принципи системного підходу в психології (В. Ганзен, І. Данилюк, В. Клочко, Г. Костюк, В. Кузьмін, Б. Ломов, В. Мерлін, В. Семиченко, Г. Щедровицький); генетичний підхід до аналізу становлення особистості на різних вікових етапах життя та концепція генези здійснення побудови майбутнього особистості (С. Максименко); концептуальні положення суб'єктно-діяльнісного підходу (А. Брушлинський, Л. Виготський, А. Коваленко, С. Максименко, В. Москаленко, А. Петровський, О. Чебикін, Н. Чепелева, В. Чернобровкіна), часової орієнтації та стратегій життя особистості (К. Абульханова-Славська, Р. Ахмеров, О. Кронік, Ж. Нюттен, І. Попович); теорії: психіки як відображення дійсності (Б. Ананьєв, А. Коваленко, О. Леонтьєв, С. Максименко), детермінізму (С. Рубінштейн), соціально-психологічної взаємодії (Г. Андрєєва, І. Ващенко, Л. Карамушка, З. Ковальчук, А. Кононенко, Л. Пілецька, І. Попович), соціальної ідентичності (А. Борисюк, Г. Тедшфел, Дж. Тернер), самокатегоризації (П. Оукс, П. Уллах, М. Хогг), інформаційного і нормативного соціального впливу (В. Васютинський, С. Гарькавець, М. Дойч, Г. Джерард, Т. Траверсе), соціального порівняння (Л. Фестінгер), самоактуалізації (О. Бодальов, Б. Братусь, А. Маслоу, К. Роджерс), самодетермінації (Е. Десі, Р. Мей, Р. Райан, В. Франкл, Е. Фромм); концептуальні підходи до особливостей детермінації соціальної активності особистості (О. Асмолов, О. Блинова,

І. Бурлакова, Ф. Зімбардо, Д. Леонт'єв, С. Мілграм, В. Петровський, В. Скребець, В. Татенко), концепції адаптаційних властивостей особистості у соціальному середовищі (І. Аршава, А. Бандура, Ю. Бохонкова, В. Бочелюк, Н. Завацька, С. Кузікова, Е. Носенко), соціальної та професійної мобільності (Ю. Арутюнян, П. Блау, Ю. Волков, Ф. Гато, Д. Глас, Л. Давидкіна, Ю. Дворецька, Т. Заславська, Б. Ігошев, Ю. Калиновський, Г. Козельська, І. Котова, С. Ліпсет, І. Матвєєва, О. Мазур, І. Мостова, О. Петрунько, Л. Пілецька, М. Руткевич, Т. Семенова, П. Сорокін); методологічні положення і принципи активних методів соціально-психологічного навчання та допомоги в період криз (О. Бондарчук, Л. Бурлачук, Я. Гошовський, О. Кочарян, Н. Максимова, У. Михайлишин, Л. Спицька, Т. Ткач, М. Тоба, Ю. Швалб, О. Шевяков та ін.).

Для досягнення поставленої мети та розв'язання висунутих завдань використано комплекс **методів дослідження**:

– *теоретичні*: аналіз, синтез, порівняння сучасних наукових й емпіричних досліджень з проблеми вивчення психологічних основ соціальної мобільності особистості в період криз, а також їх узагальнення, класифікація й систематизація;

– *емпіричні*: бесіда, спостереження, інтерв'ювання, анкетування (авторська анкета «Соціальна мобільність особистості в сучасному соціумі» та анкета «Мій професійний вибір» Б. Ясько); психодіагностичні методики: опитувальник діагностики мотиваційної структури особистості (В. Мільман) та методика К. Замфір на визначення співвідношення внутрішньої і зовнішньої видів мотивації; багатофакторний особистісний опитувальник «Самоактуалізаційний тест (САТ)» (Л. Гозман, М. Кроз), «Тест смисложиттєвих орієнтацій (СЖО)» (Д. Леонт'єв); тести на самооцінку В. Соніна і Дембо-Рубінштейн, адаптовані до предмету дослідження («Я у минулому», «Я у сьогодні», «Я у майбутньому»); опитувальники потреби досягнень (Ю. Орлов), рівня суб'єктивного контролю (РСК) (Дж. Роттер), професійних переваг (Д. Холланд); особистісний опитувальник «Здатність до самоуправління» (Н. Пейсахов), опитувальники соціально-психологічної адаптованості (К. Роджерс, Р. Даймонд) та соціальної адаптивності особистості (О. Посипанов); методики Т. Холмса і Р. Раге, «Індекс життєвого стилю» (Р. Плутчик, Х. Келлерман, Х. Конте), оцінки здатності до емпатії (А. Мехрабян, Н. Епштейн); копінг-тест (Р. Лазарус); проєктивна методика «Часова децентрація» (Є. Головаха, О. Кронік);

– *методи математичної обробки даних* із їх подальшою якісною інтерпретацією та змістовним узагальненням. Статистична обробка даних і графічна презентація результатів дослідження здійснювалася за допомогою пакета статистичних програм SPSS (версія 20.0).

Організація і база дослідження. Дослідження проводилось на базі середньоосвітніх шкіл та закладів вищої освіти Центрального, Західного,

Південного та Східного регіонів України (Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля, Луганського національного університету імені Тараса Шевченка, Мукачівського державного університету, Українського Північно-Східного інституту прикладної та клінічної медицини, Південноукраїнського інституту психології, психотерапії і управління), а також на базі науково-практичного Центру медико-соціальних та психотехнологій, Центру розвитку кар'єри, Центру удосконалення освіти, Центру психічного здоров'я (м. Сєвєродонецьк).

Вибірку склали 564 респонденти (328 (58,2%) жінок і 236 (41,8%) чоловіків) у віці від 17 до 49 років (представники різних професійно-демографічних сегментів), розподілених на три підгрупи – осіб юнацького віку та ранньої дорослості – 239 (42,4%) респондентів віком від 17 до 25 років, а також середньої дорослості – 173 (30,7%) респонденти віком від 26 до 39 років і пізньої дорослості – 152 (26,9%) респонденти віком від 40 до 49 років відповідно.

Дослідження проводилося у три етапи в період з 2016 р. по 2020 р. На *першому (підготовчому) етапі* було здійснено теоретичний аналіз проблеми соціальної мобільності особистості; визначено мету і завдання дослідження, висунуті основні гіпотези дослідження; вивчена наукова література з проблеми психологічної обумовленості соціальної мобільності; зроблений вибір експериментальної бази; розроблені і підібрані методи дослідження; проведене пілотажне дослідження. На *другому (констатувальному) етапі* проведене емпіричне дослідження за розробленою програмою, оброблені й інтерпретовані отримані дані, здійснено апробацію. На *третьому (формуальному) етапі* проведено аналіз та узагальнено результати дослідження, завершений процес апробації.

Надійність і вірогідність результатів дослідження забезпечено методологічним обґрунтуванням вихідних теоретичних положень, використанням взаємодоповнювальних методів, що відповідають меті та завданням дослідження, репрезентативністю вибірки, поєднанням кількісних та якісних методів аналізу отриманих емпіричних даних, використанням методів математичної статистики.

Наукова новизна дослідження полягає у тому, що:

– *вперше: визначено* концептуальні психологічні основи дослідження соціальної мобільності особистості в період криз; *обґрунтовано* теоретико-методологічні засади та методична база дослідження соціальної мобільності особистості в період криз, спрямовані на *вивчення* психологічних компонентів і предикатів соціальної мобільності у взаємодії з провідними психологічними характеристиками особистості (активністю, самодетермінацією, саморегуляцією, саморозвитком, самовдосконаленням, стратегіями атрибуції та копінг-ресурсами); *розкрито* психологію життєвих та екзистенціальних криз у векторах соціальної мобільності особистості; *виявлено* специфіку

професійних криз та інноваційного потенціалу особистості у її професійному розвитку і соціальній мобільності; *встановлено* системний характер і соціально-психологічні критерії соціальної мобільності особистості в період криз (ступінь її інтегрованості і суб'єктності у соціальному пізнанні; рівень розвитку соціально значущих якостей) та *виокремлено* основні психологічні детермінанти соціальної мобільності особистості (готовність і здатність до конструювання образу соціального світу, адекватного соціальній реальності, здатність до самоуправління, як системоутворююча функція суб'єктності) в період криз; *розкрито* вплив на соціальну мобільність особистості соціально-психологічних аспектів її життєвого сценарію, параметрів соціальної зрілості та адаптаційних ресурсів (інваріантних і динамічних складових); *визначено* просторові проєкції соціальної мобільності досліджуваних та її взаємозв'язок із показниками компетентності у часі в період криз; *проведено* диференціацію рівнів вираженості (високого, середнього, низького) соціальної мобільності особистості в період криз; *обгрунтовано* концептуальні й змістовно-процесуальні засади побудови та реалізації системно-інтегрованого проєкту соціально-психологічного супроводу процесу розвитку соціальної мобільності особистості в період криз, заснованого на організаційно-методичних принципах науковості, поступовості, послідовності, урахування вікових особливостей, комплексного використання психотехнологій, просоціальної орієнтації, культуровідповідності, й *доведено* його ефективність;

– *поглиблено та уточнено*: уявлення про сучасні підходи до вивчення феномену соціальної мобільності особистості, її різновиди і рівні; про соціально-психологічну сутність соціальної мобільності особистості та її змістовні й структурні особливості в онто- та соціогенезі;

– *набули подальшого розвитку*: методичне забезпечення вивчення феномену соціальної мобільності особистості; погляди на вікові зміни у структурі соціальної мобільності особистості в період криз; підходи до соціально-психологічних засобів і технологій розвитку соціальної мобільності особистості в період криз у суб'єктів різних професійно-демографічних сегментів.

Теоретичне значення дослідження полягає у поглибленні психологічних знань про феномен соціальної мобільності особистості з позицій системно-інтегративного підходу; у розширенні уявлень про роль і місце соціальної мобільності особистості у детермінації її соціальної активності, а також функції регуляції її соціальної поведінки, особистісного становлення й розвитку в період криз; визначенні концептуальних соціально-психологічних засад дослідження та розвитку соціальної мобільності особистості в період криз з урахуванням онто- та соціогенезу; визначенні й обгрунтуванні принципів, методів, прийомів та психотехнологій оптимізації процесу розвитку соціальної мобільності особистості в період криз.

Практичне значення дослідження полягає у можливості використання методичного інструментарію при проведенні системних досліджень аксіологічних феноменів; у розробці принципів побудови і змісту системно-інтегрованого проекту соціально-психологічного супроводу процесу розвитку соціальної мобільності особистості в період криз та диференціації психотехнологій відповідно до онто- та соціогенезу у суб'єктів різних професійно-демографічних сегментів. Розроблений проект може бути рекомендований для впровадження у закладах освіти, організаціях і підприємствах різної форми власності та професійної специфікації, установах соціального профілю, консультаційних Центрах і Центрах психологічної допомоги з метою оптимізації процесу розвитку соціальної мобільності особистості, зокрема в період криз.

Положення та висновки кандидатської дисертації на тему «Соціально-психологічні чинники суб'єктивного благополуччя особистості в шлюбі» в докторській дисертації не використовуються.

Результати дослідження **впроваджено** у роботу науково-практичного Центру медико-соціальних та психотехнологій (м. Северодонецьк) (довідка № 1259/15.17-01 від 05.11.2019 р.), Центру розвитку кар'єри (довідка № 20-23.01.20 від 23.01.2020 р.), Центру психічного здоров'я (м. Северодонецьк) (довідка № 27/1 від 12.02.2019 р.), Громадської організації «Соборність» (м. Сватове) (довідка від 12.12.2019 р.), Центру удосконалення освіти (м. Северодонецьк) (довідка № 1164/20-01 від 04.10.2019 р.); у навчально-науковий процес Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (довідка № 1249/15.18-01 від 04.11.2019 р.), Державного закладу «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка» (довідка № 1/349 від 06.04.2020 р.), Мукачівського державного університету (довідка № 2798 від 31.12.2019 р.), Українського Північно-Східного інституту прикладної та клінічної медицини (м. Суми) (довідка № 42 від 17.05.2019 р.), Південноукраїнського інституту психології, психотерапії і управління (м. Одеса) (довідка № 25 від 11.06.2019 р.) та використовуються у процесі викладання професійно-орієнтованих дисциплін «Соціальна психологія», «Психологія соціальної роботи», «Психологія особистості», «Психодіагностика», «Психологічне консультування», «Психологічна корекція» та спецкурсів «Психологія життєвих змін», «Психологія випереджальних стратегій поведінки особистості», «Особистість на життєвому шляху» та ін.

Особистий внесок автора. Розроблені наукові положення та отримані емпіричні дані є самостійним внеском автора в розробку проблеми визначення психологічних основ соціальної мобільності особистості в період криз. В опублікованих зі співавторами працях доробок автора становить 50%. Розробки та ідеї, що належать співавторам, у дисертації не використовуються.

Апробація результатів дослідження. Основні теоретичні та практичні положення дисертаційної роботи було представлено на науково-практичних конференціях, конгресах та семінарах різного рівня, зокрема на *міжнародних*: X, XIII науково-практичних конференціях «Інституціональні перетворення в суспільстві: світовий досвід і українська реальність» (Мелітополь, 2015 р., 2018 р.), II, IV, VI науково-практичних конференціях «Особистість у кризових умовах та критичних ситуаціях життя» (Суми, 2016 р., 2018 р., 2020 р.), науково-практичній конференції «Innovative educational technologies: experience of the European Union and its implementation in the training of psychologists, sociologists, philosophers» (Sládkovičovo, Slovak Republic, 2016), XV науково-практичній конференції «Nierówności społeczne a wzrost gospodarczy w kierunku modernizacji kapitału ludzkiego» (Rzeszów, Poland, 2016), V-VII науково-практичних конференціях «Сучасні проблеми гуманітарної науки і практики: філософський, психологічний та соціальний виміри» (Київ, Севе́родо́нецьк, 2016-2017 рр., 2019 р.), XIII науково-практичній конференції «Релігія, релігійність, філософія та гуманітаристика у сучасному інформаційному просторі: національний та інтернаціональний аспекти» (Севе́родо́нецьк, 2016 р.), III-V науково-практичних конференціях «Лабіринти реальності» (Монреаль, 2016-2018 рр.), III науково-практичній конференції «Гене́за буття особистості» (Київ, 2016 р.), XVI науково-практичній конференції «Nierówności społeczne a wzrost gospodarczy – instytucje dla zintegrowanego rozwoju» (Rzeszów, Poland, 2017), науково-практичній конференції «Personality, family and society: issue of pedagogy, psychology, politology and sociology» (Shumen, Bulgaria, 2017), науково-практичній конференції «Inovačné výskum v oblasti sociológie, psychológie a politológie» (Sládkovičovo, Slovak Republic, 2017), науково-практичній конференції «Forming of modern educational environment: benefits, risks, implementation mechanisms» (Tbilisi, Georgia, 2017), науковій конференції «Інноваційні технології в науці та освіті. Європейський досвід» (Vienna, Austria, 2017), XIII-XIV науково-практичних конференціях «Актуальні питання, проблеми та перспективи розвитку гуманітарного знання у сучасному інформаційному просторі: національний та інтернаціональний аспекти» (Монреаль, 2016-2017 рр.), науково-практичній конференції «Роль вищої освіти в соціально-економічному розвитку країни: світовий та національний досвід» (Одеса, 2017 р.), IV науково-практичній конференції «Сучасний стан розвитку екстремальної та кризової психології» (Харків, 2017 р.), IV науково-практичній конференції «Virtual Man: New Horizons» (Montreal, 2017), науково-практичній конференції «International science project» (Turku, Finland, 2018), X науково-практичній конференції «Молодь в сучасній психології. Етнічна самосвідомість та міжетнічна взаємодія» (Суми, 2018), XVII науково-практичній конференції «Nierówności społeczne a wzrost gospodarczy – teoria, polityka i praktyka wobec współczesnych kwestii społecznych» (Rzeszów, Poland,

2018), науково-практичній конференції «Gospodarka Polski 2018. Od niepodległości do odpowiedzialnego rozwoju» (Krakow, Poland, 2018), науково-практичній конференції «Інноваційні технології в роботі практичного психолога» (Суми, 2018 р.), III науково-практичній конференції «Сучасні проблеми забезпечення якості життя в глобалізованому світі» (Opole, Poland, 2018), науково-практичній конференції «Методологічні проблеми психології особистості», присвяченій пам'яті вітчизняного науковця Н.О. Головань (Кропивницький, 2019 р.), ювілейній конференції «Устои и развитие в позитивната психотерапия» (Varna, Bulgaria, 2019 р.), VI науково-практичній конференції «Актуальні питання здоров'язбереження у координатах сучасних парадигм» (Сєверодонецьк, 2019 р.), науково-практичній конференції «Тенденції та перспективи розвитку психології та соціальної роботи в сучасному суспільстві» (Одеса, 2020 р.); з міжнародною участю: XIII-XIV науково-практичних конференціях «Соціально-психологічні проблеми гендерної стратифікації суспільства» (Сєверодонецьк, 2017 р., 2020 р.), XV науково-практичній конференції «Соціально-психологічні проблеми трансформації сучасного суспільства» (Сєверодонецьк, 2018 р.), науково-практичній конференції «Сучасні соціокультурні та психолого-педагогічні координати розвитку дитини» (Тернопіль, 2018 р.); *всєукраїнських*: III науково-практичній конференції «Особистість у кризових умовах та критичних ситуаціях життя: психотехнології особистісних змін» (Суми, 2017 р.), V науково-практичній конференції «Інноваційна діяльність та дослідно-експериментальна робота в сучасній освіті» (Чернівці, 2017 р.), III науково-практичній інтернет-конференції «Особистісне зростання: теорія і практика» (Житомир, 2018 р.), круглому столі «Творча спадщина Г.С. Костюка: історія та сучасність» (присвяченого 120-річчю від дня народження Г.С. Костюка) (Київ, 2019 р.), науково-практичній конференції «Нова українська школа як простір формування ключових компетентностей учасників освітнього процесу» (Чернівці, 2020 р.); *регіональному*: науково-практичному семінарі «Дилема війни/миру в постгуманному світі» (Житомир, 2017 р.); *міжвузівських*: науковій конференції факультету філософії, психології та соціології Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля «Соціально-психологічний та філософський підхід до проблем сучасного світу» (Сєверодонецьк, 2016 р.), науковій конференції факультету гуманітарних наук, психології та педагогіки Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля «Гуманітарні проблеми сучасного розвитку суспільства» (Сєверодонецьк, 2017 р.); доповідалися та обговорювалися на розширених засіданнях кафедри психології та соціології Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (2016-2020 рр.).

Публікації. Основні положення й висновки дисертаційної роботи представлено у 76 публікаціях автора, з яких 1 одноосібна монографія, 11 розділів у колективних монографіях, 2 навчально-методичних посібника, 35

статей у наукових фахових виданнях із психології (з них 20 статей – у наукометричних виданнях, зокрема 2 статті – у наукометричній базі Scopus, 1 стаття у наукометричній базі Web of Science, 6 статей у міжнародних періодичних виданнях); 27 публікацій у збірниках матеріалів науково-практичних конференцій.

Структура й обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, 4 розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел (357 найменувань, з них 28 – іноземними мовами). Загальний обсяг дисертації становить 372 сторінки, з них основний обсяг – 329 сторінок. Робота містить 15 таблиць на 12 сторінках, 4 рисунки на 1 сторінці.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовується актуальність теми та загальний напрямок дисертаційного дослідження, розкривається його об'єкт, предмет, мета і завдання, теоретико-методологічні засади та методичний апарат. Висвітлено наукову новизну, теоретичне та практичне значення роботи, наведено відомості про апробацію результатів дослідження, публікації за темою дисертації, її структуру та обсяг.

У першому розділі «Теоретико-методологічні основи вивчення проблеми соціальної мобільності особистості у науковому просторі» проведено аналіз поняття соціальної мобільності як міжнаукового конструкту; визначено провідні підходи до вивчення феномену соціальної мобільності особистості; розкрито психологічні аспекти соціальної мобільності особистості у сучасному соціумі.

Встановлено, що соціальна мобільність найчастіше трактується у первинному значенні – як будь-який перехід індивіда або соціального об'єкта (цінності), тобто всього того, що створено або модифіковано людською діяльністю, з однієї соціальної позиції в іншу; як зміна індивідом або групою місця, займаного у соціальній структурі, переміщення з одного соціального класу, групи в іншу (вертикальна мобільність) або у межах одного і того ж соціального класу, групи (горизонтальна мобільність) (П. Сорокін). У такому розумінні соціальна мобільність виражає внутрішній рух, що приводить до зміни індивідуальних або статусних (апріорних, інституційних) позицій, які завжди існують у динамічному суспільстві (Ю. Волков, І. Мостова).

Констатовано, що соціальну мобільність визначають як здатність особистості адаптуватися і перетворювати соціальне середовище, оперативного встановлювати особистісні, культурні та ділові контакти у мікро- і макросоціумі, проявляти свою соціальну компетентність (Ю. Калиновський). При цьому незалежно від конкретного змістовного трактування соціальної мобільності, загальним для всіх позицій є визнання того, що соціальну мобільність особистості породжує мобільність сучасного світу, а оскільки

мобільність, мінливість, динамізм сучасного суспільства є сутнісна якість, атрибут його розвитку, соціальна мобільність осіб, які складають це суспільство, стає необхідною умовою цього розвитку (Б. Ігошев).

Показано, що дослідження явища соціальної мобільності закономірно призводить до диференціації цього поняття і наразі всебічно вивчаються груповий і індивідуальний, міжгенераційний й внутрішньогенераційний, структурний та неструктурний і інші види соціальної мобільності.

З'ясовано, що особливо виділяються і поглиблено вивчаються також такі види мобільності у суспільстві, як професійна, академічна, територіальна (міграційна) та інші, які розглядаються як самозначущі складові соціальної мобільності.

Наголошується, що така диференціація наукових уявлень пов'язана не тільки з поглибленням досліджень у цій проблемній області, а й з посиленням динамічності соціальних процесів на сучасному етапі розвитку суспільства, яка призводить до підвищення соціальної мобільності особистості за різноспрямованими векторами її соціального функціонування. Виявлено, що властива соціальним суб'єктам соціокультурна рухливість, гнучкість, артикулюючи ступінь їх пристосування до ситуації, що змінюється, у той же час виступає й у ролі головної умови мобільності соціальних систем (Б. Ігошев).

Виходячи з того, що соціальна мобільність може виявлятися у діяльності, говорити про ступінь і рівні мобільності особистості слід за умови її реалізації у діяльності. Такий підхід дозволив виокремити сутність соціальної мобільності: як *якість* особистості, що забезпечує внутрішній механізм розвитку особистості через сформованість ключових, загальних компетентностей; як *діяльність* особистості, що детермінована подіями, які змінюють соціальне середовище і результатом якої виступає самореалізація особистості; як *процес* перетворення людиною себе, професійного та життєвого середовища (Л. Горюнова).

Показано, що розгляд проблеми соціальної мобільності в особистісному, суб'єктивному аспекті, вимагає розкриття умов і факторів внутрішнього характеру, які забезпечують можливості соціально мобільної поведінки особистості. Підкреслюється, що соціальна мобільність гальмується не стільки зовнішніми обставинами, конкретною соціально-економічною ситуацією, в якій опинилася людина, скільки відсутністю або нерозвиненістю у неї мотиваційної готовності до змін, професійних переміщень тощо.

Узагальнено, що соціальна мобільність – це складне явище, яке постає на двох основних рівнях. На *об'єктивно-соціальному рівні* соціальна мобільність проявляється як переміщення соціальних суб'єктів і груп у соціальній сфері, зумовлені об'єктивними чинниками й тенденціями розвитку суспільства загалом. На *суб'єктивно-особистісному рівні* соціальна мобільність являє собою властивість соціальних суб'єктів (індивідів),

виражену в їх здатності і готовності змінювати свою позицію і статус під впливом певних обставин, умов і чинників як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру.

Визначено, що всі внутрішні суб'єктивні чинники, які забезпечують здатність і готовність особистості змінювати свій соціальний статус, професійну позицію, взаємообумовлені, тому у сукупності вони складають цілісну інтегральну якість особистості. Саме наявність такої якості у структурі особистості дозволяє характеризувати її як соціально мобільну, а ступінь розвиненості складових даної якості факторів проявляється як рівень соціальної мобільності особистості, який може бути високим, середнім або низьким.

Узагальнено, що соціальна мобільність як інтегральна якість особистості виражає її здатність і готовність до зміни своїх позицій, статусу і до переміщень на основі певних світоглядних уявлень і ціннісних орієнтацій, особистісних якостей, знань й відповідно до особистісних потреб. Об'єктивація цієї якості особистості здійснюється в її соціальному функціонуванні у різних формах діяльності. З цієї точки зору соціальна мобільність постає як діяльнісна, динамічна характеристика особистості.

Показано, що соціальна мобільність як соціальне явище, проявляється у процесах сукупних переміщень індивідів, різних груп, причому в ці об'єктивно обумовлені процеси виявляються залученими як соціально мобільні, так і особи, які не володіють цією якістю. При цьому перші виявляються соціально і психологічно готовими до змін, здатними до раціональної, конструктивної, ефективної для себе взаємодії з зовнішніми обставинами. Другі сприймають різного роду соціальні трансформації, які примушують їх до змін, освоєння будь-яких нововведень, як несприятливі, дискомфортні; протидіють зовнішнім обставинам.

Отже, з одного боку, розвиток соціальної мобільності як інтегральної якості, що обумовлює здатність швидко змінювати статус у соціальному, культурному, професійному середовищі під впливом низки психологічних характеристик особистості і певних обставин, може розглядатися як гарант успішної адаптації особистості у соціально-професійно-конкуруючому суспільстві. З іншого боку, існуючі соціально-економічні реалії перешкоджають ефективному і продуктивному процесу соціальної мобільності особистості, гальмують цей процес й негативно впливають на соціальні установки, ціннісні орієнтації, вибір соціальних ролей, мотивацію особистості, формуючи відчуження, депривацію і неконструктивне проектування власного життя.

Відповідно до вищезазначеного, соціально значуще завдання управління процесами соціальної мобільності особистості можна ефективно вирішувати за допомогою її цілеспрямованого формування і розвитку.

Показано, що актуальність дослідження особливостей соціальної мобільності особистості в її соціально-психологічній зумовленості визначається не лише запитами психологічної практики, але й необхідністю переосмислення проблеми у контексті сучасних теоретико-методологічних позицій соціальної психології.

У другому розділі «**Концептуальні основи дослідження соціальної мобільності особистості в період криз**» розкрито психологію життєвих та екзистенціальних криз у векторах соціальної мобільності особистості; виявлено специфіку професійних криз та інноваційного потенціалу особистості у її професійному розвитку і соціальній мобільності; розкрито соціально-психологічні критерії та детермінанти соціальної мобільності особистості в період криз.

Констатовано, що розвиток психології особистості має результатом виділення її ключових характеристик: активності, самодетермінації, саморегуляції, саморозвитку та самовдосконалення (О. Блинова, А. Борисюк, С. Гарькавець, Л. Карамушка, А. Коваленко, З. Ковальчук, С. Максименко, Л. Пілецька та ін.), а у структурі особистості можна виділити різні властивості і особливості, які допомагали б адаптуватися до мінливих умов середовища (Ю. Бохонкова, В. Бочелюк, Н. Завацька, О. Лосієвська, І. Попович, О. Шевяков та ін.). Так, адаптація виступає невід'ємною частиною життєвого шляху сучасної особистості, що пов'язано з нестабільністю соціально-економічних умов, інноваціями, змінами самої особистості, зокрема в період криз. У цьому випадку провідною стає така особливість особистості, як соціальна мобільність (Т. Заславська, С. Кугель Р. Ривкіна та ін.), що може проявлятися у різних сферах життєдіяльності: соціальній, освітній, професійній тощо. Показано, що в одних випадках соціальну мобільність легко відстежити, в інших вона може носити прихований характер; її можна розглядати не тільки як своєрідну форму реакції на зміни, що відбуваються у зовнішньому і внутрішньому середовищі, а й як засіб подолання криз (життєвої, екзистенціальної, професійної) (В. Бодров, Е. Еідеміллер, О. Кочарян, Т. Крюкова, А. Лібіна, В. Моросанова та ін.).

Показано, що отримала визнання типологія життєвих криз за двома критеріями: *нормативні* – це кризи розвитку людини, що мають внутрішню детермінацію, і *ненормативні (життєві)*, детерміновані зовнішніми обставинами, та які мають два основних види: травматичні кризи та кризи адаптації (Е. Еріксон, Е. Зеєр, В. Манукян).

З'ясовано, що для визначення змісту соціально-психологічних проблем, які обумовлюють нормативні, ненормативні або біографічні кризи (як різні форми переживання людиною непродуктивності свого життєвого шляху) великого значення набувають інші парціальні характеристики віку: біологічний, соціальний і психологічний вік. При цьому загальною особливістю криз дорослості є варіативність, усвідомленість, обумовленість

стильовими і індивідуальними особливостями, залежність від попереднього життєвого досвіду (Р. Ахмеров, М. Журба, О. Кронік, Л. Спицька, М. Тоба та ін.). Показано, що криза не тільки руйнує колишню структуру індивідуальної життєдіяльності, а й внутрішньо трансформує саму особистість (І. Пахно), обумовлюючи необхідність переосмислення життя, інтенсивну переробку ціннісно-смиислового досвіду, соціальної мобільності особистості.

Систематизовано характерні суб'єктивні поведінкові ознаки кризи смислу життя – життєві проблеми, які ставлять особистість перед необхідністю екзистенціального вибору. Такі проблеми особистість може відчувати у сферах: смислової регуляції і смислоутворення індивідуального життєвого шляху, його усвідомленої довільної саморегуляції; переживання психологічного часу і психологічного віку; психологічного ставлення до минулого, сьогодення та майбуття; життєсприйняття і побудови суб'єктивної картини життєвого шляху; переживання загальної задоволеності/незадоволеності життям; суб'єктивного контролю життя (К. Карпінський), що обумовлює, у свою чергу, необхідність бути соціально мобільною.

Показано, що кризи професійно-особистісної самореалізації мають екзистенційну етіологію, а їх подолання може йти через зміну індивідуальної парадигми цінностей і мотиваційно-потребнісної сфери, як ядра особистості, та обумовлювати її соціальну мобільність (О. Миронова, О. Носкова, Б. Ясько). Головна ідея концепції розуміння сутності інноваційного потенціалу особистості у її професійному розвитку і векторах соціальної мобільності об'єднує три взаємопов'язані конструкти: методологічний, змістовий (соціально-психологічний), інструментальний (В. Пищик, А. Хуторський).

Встановлено, що можливості визначення змістовного характеру соціальної мобільності особистості в період криз закладені в уявленнях інтеграційного ситуаційно-особистісного підходу, який реалізується у дослідженні способів реагування особистості, у вивченні провідних копінг-стратегій і копінг-механізмів.

Наголошується, що об'єктивні критерії соціальної мобільності особистості і соціально-психологічні критерії ефективності цього процесу обумовлені специфікою соціальної ситуації в період криз. Підставою для виділення психологічних критеріїв ефективності соціальної мобільності особистості є її самореалізація в даних умовах, що дозволяє розглядати соціальну мобільність особистості як показник ефективності її соціального розвитку в період криз. Встановлено, що соціальна мобільність особистості визначається такою системною організацією суб'єкта соціального розвитку, яка забезпечує розвиток і прояв соціально-психологічних якостей особистості, особливо значущих для її самореалізації в період криз. Найбільш актуальними для ефективного соціального розвитку особистості в період криз є такі соціально-психологічні якості, як когнітивна активність, когнітивна

компетентність і комунікативна компетентність, які є проявом процесу пізнання соціальної реальності при включенні у різні соціальні сфери і які забезпечують особистості збереження почуття суб'єктності. Позитивна динаміка рівня вираженості соціально значущих якостей особистості (когнітивної активності, когнітивної компетентності, комунікативної компетентності), а також показників суб'єктивної оцінки особистістю самореалізації, на тлі підвищення рівня сформованості її суб'єктності в соціальному пізнанні і їх взаємозв'язку, дозволяє розглядати ступінь суб'єктності особистості в соціальному пізнанні в якості інтегрального психологічного критерію соціальної мобільності особистості в період криз. Підкреслюється, що основними психологічними детермінантами розвитку суб'єкта соціального пізнання є готовність і здатність до індивідуальної організації і реалізації процесу конструювання образу соціальної реальності і відповідної соціальної поведінки. Сформованість суб'єктності особистості (рівень вираженості і інтегрованості елементів системи психологічних детермінант) визначається рівнем розвитку здатності до самоуправління (Г. Александрова). Це підтверджує припущення про організаційні функції здатності до самоуправління в системі психологічних детермінант суб'єктності у соціальному пізнанні, що знаходить відображення у специфіці характеру соціальної мобільності особистості.

Визначено концептуальні основи дослідження соціальної мобільності особистості в період криз. Показано, що концепція соціальної мобільності реалізується як стратегія прогностичної моделі, що дозволяє: прогнозувати і моделювати мету і результат соціальної мобільності у вигляді образу особистості, яка вільно і відповідально визначає своє місце у житті, суспільстві, культурі, здатна до успішної соціалізації та гармонізації з навколишнім середовищем; фахівця, який самостійно ставить професійні цілі, визначає оптимальні способи їх досягнення; впровадити концепцію соціальної мобільності як цілісну систему, побудовану відповідно до принципів єдності диференціації та інтеграції, розвитку і саморозвитку, соціалізації і професіоналізації, самопізнання і самоактуалізації; здійснювати процес розвитку соціальної мобільності на основі системного структурування інтегративного соціально-психологічного знання з актуалізацією і цільовою спрямованістю блоків: соціально-поведінкового (цільова домінанта – особистісна зрілість), професійно-орієнтаційного (цільова домінанта – професійна зрілість), соціально-діяльнісного (цільова домінанта – соціальна зрілість); розглядати зміст соціальної мобільності як особливий вид придбаного соціокультурного досвіду, з артикуляцією особистісного (ціннісні орієнтації, спрямованість особистості, мотивація діяльності) і соціального (соціальна установка, соціальна активність, соціальна позиція) компонентів; втілювати поетапний процес розвитку соціальної мобільності (адаптація, індивідуалізація, систематизація, інтеграція) на основі виділених тенденцій:

типізації та індивідуалізації, диференціації та інтеграції тощо; визначати цілісність поетапного розвитку соціальної мобільності рівнями («смислу», «дії», «системи»); виділити умови, за яких процес соціальної мобільності здійснюється найбільш ефективно.

Концептуальні засади дослідження соціальної мобільності особистості в період криз було покладено в основу проведення емпіричного дослідження соціально-психологічної специфіки цього процесу.

У третьому розділі «Соціально-психологічна специфіка соціальної мобільності особистості в період криз» розкрито соціально-психологічні аспекти життєвого сценарію досліджуваних та просторові проєкції їх соціальної мобільності; визначено взаємозв'язок соціальної мобільності досліджуваних з показниками компетентності у часі в період криз; виявлено параметри соціальної зрілості респондентів та їх вплив на соціальну мобільність; з'ясовано вплив адаптаційних ресурсів досліджуваних на їх соціальну мобільність в період криз; проведено диференціацію рівнів вираженості соціальної мобільності респондентів в період криз.

Встановлено, що структуру життєвого шляху особистості та її повсякденних практик можна описати через систему змін положення у просторі, часі і системі соціальних відносин. Швидкість цих змін визначено як індивідуальну соціальну мобільність (Л. Давидкіна, Т. Семенова). Показано, що предметом дослідження на *першому* його етапі виступили особливості індивідуальної соціальної мобільності особистості як маркер її соціально-психологічних характеристик (життєвий сценарій, стиль життя, соціально-рольова структура, суб'єктивне благополуччя). Розкрито соціально-психологічні аспекти життєвого сценарію соціально мобільних досліджуваних, стиль життя яких пов'язаний зі збільшенням мобільності за рахунок збільшення кількості точок (місць) самовизначення суб'єкта (вибору життєвого шляху).

Аналіз специфіки часової перспективи і самооцінки досліджуваних із різним рівнем компетентності у часі, визначення мотиваційно-потребнісної сфери особистості при різноспрямованості часової орієнтації, аналіз контурів смисложиттєвих орієнтацій та специфіки локалізації суб'єктивного контролю при орієнтації на сьогодення або децентраціях у минуле/майбутнє, проведений на *першому* етапі дослідження, дозволив встановити взаємозв'язок компонентів мотиваційно-ціннісної сфери і переживання часу у формі часової орієнтації в період життєвих і професійних криз респондентів. Проведений порівняльний аналіз емпіричних даних дозволив підтвердити припущення, сформульоване у вигляді емпіричної гіпотези: у періоди професійно-особистісних криз, які змістовно характеризуються як переломні події екзистенціальної етіології, що охоплюють «ядро» особистості у вигляді мотиваційно-ціннісних утворень, переживання часу у конструктах минулого, сьогодення, майбутнього підлягає деструкції у вигляді часової децентрації у

минуле або у майбутнє (Л. Тхагалижокова). Встановлені види часової децентрації і їх мотиваційно-ціннісна обумовленість дозволили розкрити психологічний зміст нормативних та ненормативних криз досліджуваних, як криз актуальної самореалізації та нереалізованості.

Показано, що криза актуальної самореалізації характеризується переважанням децентрації у минуле. Змістовно цей вид кризи обумовлений фрустрованими мотиваційно-ціннісними очікуваннями, що детермінують знижену самооцінку у сьогоденні, компенсується завищеною самооцінкою «Я у минулому». Особистість переживає внутрішній конфлікт, який визначається протиріччям між її спрямованістю, з одного боку, до життєвих досягнень, а з іншого – у прагненні задовольнити, у першу чергу, потреби безпеки, наявності діяльності, результати якої передбачувані, прагматичні. Переживання кризи актуальної самореалізації обумовлює підвищену цінність результативності життя у системі смисложиттєвих орієнтацій, яка володіє більш вираженим впливом на самооцінку особистості.

Встановлено, що при вираженій екстернальності атрибутивного стилю особистість має завищений локус контролю-Я та розглядає зміни зовнішніх обставин як умови подолання кризи, перебудови укладу життя і її ціннісно-смыслових регулятивів. Сукупність проаналізованих даних в експериментальній і контрольній групах показала, що децентрація у майбутнє є маркером переживання особистістю кризи нереалізованості. Вона безпосередньо зачіпає мотиваційну сферу особистості і характеризується вираженою мотивацією досягнень, завищеними очікуваннями від майбутнього, заснованими переважно на зовнішніх позитивних мотивах, зокрема, мотиві кар'єрного росту. Виявлено, що переважання внутрішньої і зовнішньої позитивної мотивації, помірна вираженість потреби досягнень свідчить про те, що особистість, яка має часовий центр у сьогоденні, має здатність до організації часу життя, ставиться до часу як до ресурсу особистісного становлення. Ці особистісні утворення позитивно пов'язані з екзистенційними цінностями, що формують гармонійний профіль смисложиттєвих орієнтацій особистості, з урівноваженим атрибутивним стилем – умінням демонструвати позитивні якості як інтеральної, так і екстеральної локалізації суб'єктивного контролю.

Визначено рівень вираженості, ступінь і характер інтегрованості таких елементів психологічної структури соціальної зрілості особистості, що впливають на її соціальну мобільність: психологічні детермінанти суб'єктності у соціальному пізнанні (суб'єктна готовність до соціального пізнання, яка забезпечується суб'єкт-суб'єктивним ставленням досліджуваних до себе та інших (Локус контролю – Я, Локус контролю – Життя, інтернальність в області успіхів і невдач), ціннісними орієнтаціями особистості, її самоприйняттям, пізнавальними потребами; суб'єктна здатність до соціального пізнання, яка забезпечується здатністю до орієнтації у часі,

синергії, автономністю, здатністю до аналізу протиріч, прогнозування, цілепокладання та ін., а також розвитком загальної здатності до самоуправління); суб'єктність у соціальному пізнанні, що проявляється у когнітивній компетентності (сформованості елементів системи уявлень про соціальну реальність, осмислення життя, наявність цілей у житті), комунікативній компетентності (контактність, гнучкість поведінки, уявлення про природу людини); когнітивній активності (сформованість системи самоуправління як показника здатності управління суб'єктом своєї пізнавальної активності) та суб'єктивна оцінка соціальної самореалізації (задоволеності процесом і результатом життя, самоповага).

Виявлено структуру адаптаційних ресурсів респондентів, у якій виділені інваріантні (пізнавально-інтелектуальні, вольові, мотиваційно-ціннісні компоненти, соціальна підтримка) і динамічні (здоров'я, матеріальні ресурси, емоції) складові. Апробовано інтегральний показник прояву адаптаційних ресурсів респондентів, що включає оцінку результативності минулого, успішності сьогодення і насиченості планів передбачуваного майбутнього. Проведено диференціацію рівнів прояву адаптаційних ресурсів досліджуваних. До першої групи адаптаційних ресурсів віднесено поєднання пізнавально-інтелектуальних і емоційних компонентів адаптаційних ресурсів, до другої – ціннісно-сміслові компоненти, до третьої – соціально-психологічні компоненти.

Розкрито особливості соціальної мобільності досліджуваних в єдності її статусних, професійних і територіальних (міграційних) проявів. Зіставлення вираженості соціальної мобільності у респондентів з різними типами адаптаційних ресурсів дозволило виявити у них змістовні відмінності за цим параметром психологічної організації. Встановлено, що найбільшою соціальною мобільністю володіють досліджувані з домінантою соціально-психологічних компонентів у структурі їх адаптаційних ресурсів.

Проаналізовано інтегральні характеристики соціальної мобільності як механізму соціально-психологічної адаптації особистості.

На основі кореляційного аналізу, а також багатofункціонального критерію кутового перетворення Фішера встановлено, що середня соціальна мобільність відображається взаємозв'язками соціальної адаптивності за типом підвищеної лабільності з дослідженими психологічними властивостями (всі взаємозв'язки виділені на рівні достовірності $p < 0,05$). Позитивні зв'язки виділені між адаптаційним профілем підвищеної лабільності з високими показниками продуктивної мотивації; спрямованістю смисложиттєвих орієнтацій у майбутнє; високим осмисленням життя; інтернальністю суб'єктивного контролю; високою активністю копінг-стратегій самоконтролю та прийняття відповідальності; середнім рівнем диференційованості професійних уподобань. Негативні зв'язки виділені між адаптаційним профілем підвищеної лабільності з

високими показниками гомогенної мотивації; низькими показниками і активністю копінг-стратегії уникнення; високою однорідністю і високою диференційованістю професійних уподобань; екстернальністю суб'єктивного контролю у ситуаціях неуспіху.

З'ясовано, що для адаптаційного профілю підвищеної конформності, характерного для респондентів з низьким рівнем соціальної мобільності, мають місце кореляції як позитивного, так і негативного типу. Позитивні зв'язки виділені між адаптаційним профілем підвищеної конформності з високими показниками гомогенної мотивації; низькими показниками активності копінг-стратегії позитивної переоцінки; слабкою диференційованістю професійних уподобань; спрямованістю смисложиттєвих орієнтації на процес життя; загальною інтернальністю рівня суб'єктивного контролю; високим рівнем осмислення життя. Негативні зв'язки виділені між адаптаційним профілем підвищеної конформності з високими показниками гетерогенної мотивації; високою активністю копінг-стратегії уникнення; уявленням про себе як про сильну особистість (високі показники за шкалою «Локус контролю – Я»); спрямованістю смисложиттєвих орієнтації на процес життя; високим рівнем осмислення життя.

Для адаптаційного профілю, характерного для особистості з високою соціальною мобільністю, мають місце позитивні зв'язки, виділені між адаптаційним профілем високої креативності з високою диференційованістю професійних уподобань; мотивацією гетерогенного типу; високими показниками за шкалою цілей життя і низькими показниками за шкалою осмислення життя; високими показниками активності конфронтаційної копінг-стратегії; загальною екстернальністю локусу контролю. Негативні зв'язки виділені між адаптаційним профілем високої креативності зі слабкою однорідністю професійних уподобань; високою загальною інтернальністю рівня суб'єктивного контролю; високими показниками активності копінг-стратегії дистанціювання.

Виділені кореляційні зв'язки слугували підставою для розробки стратегій консультування та психокорекції в індивідуальній та груповій роботі.

Отже, найбільшою соціальною адаптивністю володіє особистість з середнім (конструктивним) рівнем соціальної мобільності. Це відбивається у таких соціально-психологічних якостях: гармонійному мотиваційному профілі, переважанні середнього рівня диференційованості і однорідності професійних уподобань, спрямованістю у майбутнє і високим осмисленням життя, активністю конструктивних копінг-стратегій у вигляді самоконтролю, прийняття відповідальності, пошуку соціальної підтримки. Соціально мобільна особистість має виражену інтернальність, а її адаптаційний профіль визначається як підвищено лабільний.

Для особистості з низькою соціальною мобільністю характерне переважання мотивації гомогенного типу, слабка диференційованість професійних уподобань та їх середня однорідність, що ускладнює, зокрема, процес вибору нової професії або роботи. Орієнтація на сьогодення і процес життя взаємопов'язані з активним використанням копінгу уникнення з вираженою інтернальністю у ситуаціях неспіху. Її адаптаційний профіль характеризується підвищеною конформністю при знижених показниках лабільності і креативності.

Високомобільна особистість характеризується явищем соціальної інфантильності, що відображена у таких психологічних якостях, як загальна екстернальність у поєднанні з екстернальністю в області досягнень і в області невдач. Для неї властиві висока диференційованість професійних уподобань, їх слабка однорідність, переважно гетерогенний мотиваційний профіль, прожектерство при конструюванні життєвих цілей і цінностей, активізація неконструктивних копінг-ресурсів у вигляді конфронтації. Профіль соціальної адаптивності особистості з високою соціальною мобільністю відображає виражену здатність орієнтації у ситуаціях, легкість переживання кризових моментів життя, втрату інтересу до діяльності у стабільних умовах (профіль високої креативності).

Отримані на емпіричному етапі дослідження дані щодо соціально-психологічної специфіки соціальної мобільності особистості в період криз були враховані при побудові та реалізації системно-інтегрованого проекту соціально-психологічного супроводу процесу розвитку соціальної мобільності особистості в період криз.

У четвертому розділі «Соціально-психологічне забезпечення оптимізації процесу розвитку соціальної мобільності особистості в період криз» визначено концептуальні засади системно-інтегрованого проекту соціально-психологічного супроводу процесу розвитку соціальної мобільності особистості в період криз, розкрито його змістовно-процесуальні особливості; наведено результати формувального етапу дослідження та проведено їх узагальнення.

Концептуальні засади системно-інтегрованого проекту соціально-психологічного супроводу процесу розвитку соціальної мобільності особистості в період криз відображають сучасний рівень розвитку особистості в руслі загальноєвропейських цивілізаційних процесів розвитку свободи і демократії, який передбачає, поряд із формуванням системи інтегрованих професійних знань, умінь і навичок, інтеграцію процесів розвитку і саморозвитку особистісного, інтелектуально-морального і соціального потенціалу особистості. Виділено провідні характеристики соціально-психологічного супроводу процесу розвитку соціальної мобільності особистості в період криз (об'єктність, предметність, цілеспрямованість, діалектичність, процесуальність, осмислення).

Визначено системно-інтеграційну сутність соціально-психологічного супроводу процесу розвитку соціальної мобільності особистості, що реалізується у *підходах* (система взаємодії особистості з соціальними інститутами; соціокультурна спрямованість; міжвідомча координація; відкритість соціально-педагогічних систем; єдність практичного і теоретичного); *функціях* (інтегративно-освітня, адаптивно-корекційна, реабілітаційна, захисно-профілактична); *завданнях* (адаптації, реабілітації, корекції, стабілізації, освіти) й передбачає перехід від «впливу» до «взаємодії» та виступає як комплексна технологія підтримки і допомоги особистості у розвитку її соціальної мобільності в період криз.

Серед організаційно-методичних принципів соціально-психологічного супроводу процесу розвитку соціальної мобільності особистості в період криз виокремлено: науковість, поступовість, послідовність, урахування вікових особливостей, комплексне використання психотехнологій, просоціальна орієнтація, культуровідповідність.

Показано, що у межах системно-інтегрованого проекту були задіяні такі психотехнології: соціалізуючі (підвищення соціальної адаптації учасників проекту); корекційні (виправлення негативних тенденцій у психіці); інтегративні (підвищення цілісності особистості). Зокрема зазначено, що інтегративні психотехнології є комплексними програмами групової та індивідуальної роботи, спрямованими на емоційно-вольову сферу, свідомість і самосвідомість, соціальні та особисті відносини та ін.

У задіяних у межах проекту психотехнологіях використовувалися різноманітні оптимізуючі, розвивальні, катарсичні і трансформаційні методи, конструктивно поєднані між собою з метою забезпечення системного результату впливу.

У системно-інтегрованому проекті соціально-психологічного супроводу процесу розвитку соціальної мобільності особистості в період криз серед основних були виділені такі види психопрактик: психотерапія, психологічна корекція, психологічне консультування, психологічна підтримка, соціально-психологічний тренінг, практики особистісного росту, практики саморегуляції, психологічне просвітництво, навчальні психологічні практики та ін.

Констатовано, що методологічно методи корекції у системно-інтегрованому проекті соціально-психологічного супроводу процесу розвитку соціальної мобільності особистості в період криз було розподілено на 5 груп:

1) рефлексивні методи, важливими елементами яких виступали заміна негативних думок позитивними, техніка позитивних тверджень – афірмації, технологія перемикання психічних станів, медитація, що супроводжується словесним самонавіюванням і візуалізаціями;

2) нерефлексивні методи (компонент саморефлексії не виражений), такі як тілесно-орієнтовані, рольові методи;

3) інтегративні практики (надавали комплексний вплив);

4) цільові методи (вирішували певні вузькі завдання або формували конкретні якості);

5) метапсихотехнології (навчали володінню психотехнологіями, методологічно і практично грамотному їх застосуванню).

За базисним рівнем впливу у системно-інтегрованому проєкті соціально-психологічного супроводу процесу розвитку соціальної мобільності особистості в період криз виділено такі види психологічних практик: тілесні, енергетичні, емоційно-образні, ментальні. З тілесного рівня можлива інтервенція на енергетичний рівень. До цього роду процедур належали біхевіоральні методики, тілесно-орієнтовані техніки (танцювально-рухові, техніка автентичного руху, театр дотиків, холистичний палсинг та ін.), звукотерапія, музикотерапія, кольоротерапія, ароматерапія, біосинтез та ін. До енергетичних практик, задіяних у системно-інтегрованому проєкті соціально-психологічного супроводу процесу розвитку соціальної мобільності особистості в період криз, належали біоенерготерапія, аутотренінг, низка дихальних технік та ін. Емоційно-образні практики включали ігрові, рольові техніки, техніки візуалізації, частково – техніки перегляду, вербальні методики та ін. До ментальних психопрактик, задіяних у системно-інтегрованому проєкті, зараховувалися психоаналітичні, когнітивні практики, практики ментальної візуалізації, раціоналізації, структуралізації, самоаналіз та ін.

Моніторинг процесу розвитку соціальної мобільності особистості в період криз включав початково-діагностичний, проєктивно-стабілізуючий і експертний етапи. Основними дослідницькими завданнями *початково-діагностичного етапу* були: підбір методик, адекватних завданням дослідження, проведення первинної діагностики і визначення стартових характеристик учасників системно-інтегрованого проєкту соціально-психологічного супроводу процесу розвитку соціальної мобільності, необхідних для спостереження динаміки просування і досягнень кожного учасника. На *проєктивно-стабілізуючому етапі* була проведена математична обробка даних відповідно до показників соціальної мобільності: шкал мотивації діяльності і здатності до досягнення мети; здатності до здійснення навчальної/професійної діяльності (особистісний аспект); інтелектуальної компетентності; ставлення до навчання (академічний аспект); шкали соціального статусу (соціальний аспект); соціальної зрілості (інтегративний аспект). На *експертному етапі* відбувалася повторна діагностика особистісних досягнень учасників системно-інтегрованого проєкту соціально-психологічного супроводу процесу розвитку соціальної мобільності в період криз з метою визначення рівнів стійкості професійної спрямованості, навчальної компетентності, сформованості соціального статусу і професійної готовності учасників за особистісним, когнітивним і соціальним компонентами. На даному етапі були проаналізовані рівні просування учасників проєкту (високий, середній, низький), які фіксувалися за вказаними

критеріям і їх прояви, що відстежувалися і аналізувалися у монографічних характеристиках кожного рівня. Аналіз отриманих даних показав підвищення рівня сформованості інтегративних показників, які відображають особистісну зрілість (стійкість навчальної/професійної спрямованості, мотивації навчальної/професійної діяльності у респондентів різних професійно-демографічних сегментів, сформованість ціннісних орієнтацій); академічну зрілість (загальний рівень спеціальних умінь) і соціальну зрілість (соціальна спрямованість, соціальна позиція, соціальні відносини) ($p \leq 0,05$).

Встановлено, що ефективними у процесі розвитку соціальної мобільності особистості в період криз виявилися коучинг-тренінг (технологія коучингу GROW: goal – постановка мети; reality – аналіз реальності; options – визначення можливостей до дії; will – виховання волі до дії); процесинг, як різновид коучингу; консалтинг, а також проекти «Кар’єрна коуч-сесія», методика «Коуч-сесія» з використанням інструментів «Сходи зростання», «Колесо балансу» та ін.; вправи «Контрольні списки», «Присутність», «Повернення», «Усвідомлене спостереження»; ведення щоденнику відповідальності і успіху та ін.

Отже, системно-інтегрований проект соціально-психологічного супроводу процесу розвитку соціальної мобільності особистості в період криз, побудований з урахуванням її онто- та соціогенезу, є дієвим засобом розвитку всіх складових соціальної мобільності у досліджуваних різних професійно-демографічних сегментів; він сприяв цілеспрямованому плануванню, побудові й перетворенню власних дій, вчинків відповідно до змінюваного життєвого контексту та розвинутих можливостей соціальної мобільності.

На основі проведеного дослідження було сформульовано рекомендації, викладені за науково-дослідним і практично-орієнтованим напрямками.

У науково-дослідному напрямку рекомендації стосуються методологічних питань дослідження мотиваційно-ціннісної обумовленості переживання часу в період криз і розкривають отримані в дослідженні значущі аспекти. Так, в аналізі психології переживання часу і психологічних аспектів темпоральної організації особистості в період криз доведеною евристичністю володіють: концепція темпоральної організації особистості, що співвідносить свій суб’єктивний час з часом самореалізації у діяльності і життєвий шлях; причинно-цільова концепція психологічного часу як форми переживання особистістю структури причинних і цільових відносин між подіями її життєвого шляху; концепція перебудови системи життєвих перспектив особистості в період криз. Опора на синтез названих концепцій дозволяє забезпечити методологічну вивіреність наукового і експериментального пошуку мотиваційно-ціннісних предикторів, що обумовлюють специфіку переживання часу при різних видах часової децентрації при кризах актуальної самореалізації та нереалізованості як переломних подій екзистенціальної етіології і генези у суб’єктів різних професійно-демографічних сегментів.

Важливим є визначення специфіки об'єкта, який, по-перше, може бути співвіднесений з переживанням особистістю конкретного кризового періоду, а по-друге, буде містити найбільш значимі детермінанти переживання тієї чи іншої кризи. Так, при дослідженні мотиваційно-ціннісної обумовленості психологічного часу особистості, яка переживає період кризи віддалення від справ логічно вибрати в якості об'єкта аналізу ціннісні регулятори її життєвої активності, а в якості найбільш значущих детермінант переживання діагностувати ті, які найбільше відповідають виявленій феноменології переживання часу обстежуваного соціально-демографічного сегменту.

У *практично-орієнтованому напрямку* рекомендації стосуються способів виявлення криз актуальної самореалізації та нереалізованості і визначення адаптаційних ресурсів подолання цих переломних подій для надання ефективної консультативно-розвивальної підтримки. У соціально-психологічному супроводі процесу розвитку соціальної мобільності особистості, при наданні психологічної підтримки особистості, яка переживає кризу актуальної самореалізації або нереалізованості, доцільно інформувати учасників проекту про специфіку прояву кожної з названих видів криз, що дозволить сформувані в їх свідомості більш широкі і диференційовані уявлення про ці явища, у порівнянні з імпліцитними та недостатньо усвідомлюваними. При наданні соціально-психологічної підтримки особистості, яка переживає кризу актуальної самореалізації або нереалізованості, доцільно скласти алгоритм подолання кризи, в якому будуть враховані дані про зміст нормативних, ненормативних криз, про специфіку протікання криз як переломних подій, про переживання часу як внутрішньої картини життєвого шляху. Зазначений алгоритм має ґрунтуватися на виділених мотиваційно-ціннісних та адаптаційних ресурсах подолання криз. При наданні психолого-консультативної допомоги особистості в період криз доцільно враховувати, що критичні події можуть сприйматися не тільки як травмуючі і обумовлюючі деструкції часової перспективи, й тим самим – кризи актуальної самореалізації або нереалізованості, а й як події позитивної модальності. У цьому випадку особистість не виявляє часової децентрації, а встановлені у дослідженні характерні для такої особистості мотиваційно-ціннісні утворення виконують роль конструктивних ресурсів подолання криз. Вивчення соціально-психологічних проблем особистості має поєднуватися з виявленням характерних для неї домінант адаптаційних ресурсів. Особливу увагу при організації психологічного сприяння розвитку адаптаційних ресурсів особистості в рамках загального підвищення її соціальної мобільності та успішності необхідно приділяти саме інваріантним складовим ресурсів. Змінювані складові адаптаційних ресурсів особистості підлягають спрямованій корекції в разі виникнення труднощів, пов'язаних з окремими сферами життєдіяльності. Здійсненню реконструкції основного змістовного блоку адаптаційних ресурсів особистості має передувати виділення домінантного для

неї типу адаптаційних ресурсів. Корекційно-розвивальна робота, маючи у своєму фокусі центральну структуру адаптаційних ресурсів особистості, має передбачати розвиток і інших структурних компонентів соціальної мобільності особистості.

ВИСНОВКИ

У дисертаційному дослідженні наведено теоретичне узагальнення та нове розв'язання проблеми соціальної мобільності особистості у соціально-психологічному вимірі. Запропонована концепція дослідження забезпечила можливість системного розкриття психологічних основ розвитку соціальної мобільності особистості в період криз з урахуванням онто- та соціогенетичних особливостей. Узагальнення отриманих у дисертаційному дослідженні результатів дозволило зробити такі висновки.

1. Теоретико-методологічний аналіз проблеми дослідження показав, що соціальну мобільність визначають як здатність особистості адаптуватися і перетворювати соціальне середовище, оперативно встановлювати особистісні, культурні та ділові контакти в мікро- і макросоціумі, проявляти свою соціальну компетентність. Аналіз змісту розглянутих досліджень стосовно внутрішніх та зовнішніх передумов соціальної мобільності засвідчив, що вона виступає як інтегративна якість особистості, яка поєднує сформовану внутрішню потребу у мобільності та складається з поведінкового, когнітивного та інтегративно-особистісного компонентів. З'ясовано, що соціальна мобільність має певні різновиди, як-то статусна, професійна, територіальна (міграційна) та ін. Наголошується, що соціальна мобільність особистості є одним із механізмів соціальної адаптації, який дозволяє управляти ресурсами суб'єктності, соціальною поведінкою, а дослідження мобільності з позицій соціальної психології дозволяє розглядати її комплексно – як втілення соціальної активності особистості, її інтеграції у соціальний простір; як продукт соціального середовища (через призму чинників макро- і мікросередовища), а також у контексті соціально-психологічних особливостей особистості. Констатовано, що соціальна мобільність виступає однією з головних складових актуалізації та модернізації всіх сфер життєдіяльності особистості, що виражається у постійній внутрішній, особистісно-психологічній та зовнішній, практично-діяльнісній готовності до змін, оперативному реагуванні на них, соціальній активності, а успішність соціальної мобільності визначається як взаємна рівновага між її суб'єктивними і об'єктивними індикаторами, зокрема в період криз.

2. Виявлено соціально-психологічні критерії та детермінанти соціальної мобільності особистості в період криз. Встановлено, що соціальна мобільність є формою прояву такої системної організації суб'єкта соціального розвитку, яка відображає його готовність і здатність до найбільш повної соціальної самореалізації у конкретних соціокультурних умовах (з урахуванням

просторово-часового та змістовного характеру змін, що відбуваються в них, зокрема в період криз). Критеріями сформованості такої системи є як ступінь інтегрованості її елементів, так і рівень розвитку соціально-психологічних якостей, найбільш актуальних для процесу соціальної мобільності особистості в період криз. Провідним компонентом психологічного змісту соціальної мобільності особистості в період криз виступає процес соціального пізнання, як конструювання образу соціальної реальності і себе, як частини цієї реальності. Інтегральним психологічним критерієм соціальної мобільності особистості в період криз виступає ступінь її суб'єктності у соціальному пізнанні, яка проявляється в її готовності і здатності до суб'єктної реалізації процесу соціального пізнання (тобто до індивідуального конструювання і реконструювання образу соціального світу, адекватного соціальній реальності) і, на основі цього, до вільного і відповідального вибору стратегій соціальної поведінки. Провідною у системі психологічних детермінант суб'єктності, як якісної характеристики особистості, що реалізує процес соціальної мобільності, виступає така її інтегральна здатність, як здатність до самоуправління, рівень розвитку якої одночасно обумовлює і проявляється у характері індивідуального шляху соціального розвитку особистості в період криз.

3. Визначено концептуальні основи дослідження соціальної мобільності особистості в період криз. Показано, що концепція соціальної мобільності реалізується як стратегія прогностичної моделі, що дозволяє: *прогнозувати і моделювати* мету і результат соціальної мобільності у вигляді образу особистості, яка вільно і відповідально визначає своє місце у житті, суспільстві, культурі, здатна до успішної соціалізації та гармонізації з навколишнім середовищем; фахівця, який самостійно ставить професійні цілі, визначає оптимальні способи їх досягнення; *впровадити* концепцію соціальної мобільності як цілісну систему, побудовану відповідно до принципів єдності диференціації та інтеграції, розвитку і саморозвитку, соціалізації і професіоналізації, самопізнання і самоактуалізації; *здійснювати* процес розвитку соціальної мобільності на основі системного структурування інтегративного соціально-психологічного знання з актуалізацією і цільовою спрямованістю блоків: соціально-поведінкового (цільова домінанта – особистісна зрілість), професійно-орієнтаційного (цільова домінанта – професійна зрілість), соціально-діяльнісного (цільова домінанта – соціальна зрілість); *розглядати* зміст соціальної мобільності як особливий вид придбаного соціокультурного досвіду, з артикуляцією особистісного (ціннісні орієнтації, спрямованість особистості, мотивація діяльності) і соціального (соціальні установки, соціальна активність, соціальна позиція) компонентів; *втілювати* поетапний процес розвитку соціальної мобільності (адаптація, індивідуалізація, систематизація, інтеграція) на основі виділених тенденцій: типізації та індивідуалізації, диференціації та інтеграції та ін.; *визначати*

цілісність поетапного розвитку соціальної мобільності рівнями («смислу», «дії», «системи»); *виділити* умови, за яких процес соціальної мобільності здійснюється найбільш ефективно та представити концептуальний інваріант процесу розвитку соціальної мобільності особистості в період криз, інтегративний пріоритет та сутнісний смисл якого полягає в інтеграції змісту, організаційних форм, методів і механізмів його реалізації.

Показано, що основою соціальної мобільності особистості є орієнтація на успіх у життєдіяльності та наголошується, що сучасна затребуваність успішності особистості в усіх соціальних сферах робить актуальним вивчення ресурсних складових її соціальної мобільності.

4. Виокремлено ресурсні складові соціальної мобільності особистості в період криз за рівнями її вираженості. З'ясовано, що соціальна мобільність взаємопов'язана з процесом суб'єктного становлення особистості і має різні рівні вираженості, які корелюють з ключовими соціально-психологічними характеристиками, які відображені у показниках мотиваційного профілю, смисложиттєвих орієнтаціях, активності, самодетермінації, саморегуляції, саморозвитку, самовдосконалення, стратегіях атрибуції та копінг-стратегіях, рівні суб'єктивного контролю і соціальній адаптивності. Показано, що найбільшою соціальною адаптивністю володіють досліджувані з середнім (конструктивним) рівнем соціальної мобільності, для якої притаманні гармонійний мотиваційний профіль, переважання середнього рівня диференційованості і однорідності професійних уподобань, спрямованість у майбутнє з високим осмисленням життя, активністю конструктивних копінг-стратегій у вигляді самоконтролю, прийняття відповідальності, пошуку соціальної підтримки. Ці респонденти мають виражену інтернальність, а їх адаптаційний профіль визначається як підвищено лабільний (вони добре уявляють, яких результатів мають досягти, зокрема, при зміні професії або місця роботи). Для респондентів з низькою соціальною мобільністю характерне переважання мотивації гомогенного типу, слабка диференційованість професійних уподобань та їх середня однорідність. Орієнтація на сьогодення і процес життя взаємопов'язані з активним використанням копіngu уникнення з вираженою інтернальністю у ситуаціях неуспіху. Їх адаптаційний профіль характеризується підвищеною конформністю при знижених показниках лабільності і креативності. Соціально високомобільні досліджувані характеризуються загальною екстернальністю у поєднанні з екстернальністю в області досягнень і в області невдач. Для них притаманні висока диференційованість професійних уподобань, їх слабка однорідність, переважно гетерогенний мотиваційний профіль, прожектерство при конструюванні життєвих цілей і цінностей, активізація неконструктивних копінг-ресурсів, зокрема у вигляді конфронтації. Розкрито особливості соціальної мобільності досліджуваних в єдності її статусних, професійних і територіальних (міграційних) проявів. Зіставлення вираженості соціальної

мобільності у респондентів з різними типами адаптаційних ресурсів дозволило виявити у них змістовні відмінності за цим параметром психологічної організації. Встановлено, що найбільшою соціальною мобільністю володіють досліджувані з домінантою соціально-психологічних компонентів у структурі їх адаптаційних ресурсів.

5. Проведено диференціацію проявів і наслідків соціальної мобільності особистості в період криз в онто- та соціогенезі. Аналіз проявів соціальної мобільності в період криз засвідчив, що досліджувані з високим та середнім рівнями соціальної мобільності легше сприймають кризові явища, пов'язані з наслідками соціальної мобільності, або ж взагалі не помічають їх. Натомість респонденти з низьким рівнем соціальної мобільності гостріше відчують кризу і невпевнено стають на шлях соціальної мобільності. Проте саме кризові явища змінюють соціальну ситуацію розвитку особистості і змушують її шукати нові шляхи самореалізації та бути соціально мобільною. З'ясовано, що соціально мобільна особистість має більше шансів у подоланні проявів кризового стану, адже її світосприйняття дозволяє по-новому інтерпретувати кризову ситуацію й спрямовувати її на досягнення цілей залежно від своїх здібностей, наявних умов, життєвих інтересів. Встановлено, що серед наслідків соціальної мобільності у молоді важливими є: наявність кращих життєвих перспектив, нові можливості самореалізації, ширше коло спілкування, можливість нового пізнання. Натомість у респондентів зрілого віку часто значущими виступають усвідомлення власного вибору, відсутність чіткої перспективи, підвищена відповідальність, тривожність за майбутній результат, страх розчарування, бажаність результату. Виділені профілі соціальної адаптивності особистості, що відповідають різним рівням її соціальної мобільності, дозволяють індивідуалізувати процес консультування та психокорекції, знизити гостроту переживання кризових періодів життя, зокрема кризи актуальної самореалізації та нереалізованості.

6. Розкрито методологічні та змістовно-процесуальні засади побудови і реалізації системно-інтегрованого проекту соціально-психологічного супроводу процесу розвитку соціальної мобільності особистості в період криз, заснованого на організаційно-методичних принципах науковості, поступовості, послідовності, урахування вікових особливостей, комплексного використання психотехнологій, просоціальної орієнтації, культуровідповідності, й доведено його ефективність. Показано, що моніторинг процесу розвитку соціальної мобільності особистості в період криз включав початково-діагностичний, проєктивно-стабілізуючий і експертний етапи. Визначено основні психологічні ресурси подолання кризи актуальної самореалізації та нереалізованості як переломних подій, що обумовлюють необхідність зміни індивідуальної парадигми цінностей і мотиваційно-потребнісної сфери як ядра особистості та перевизначення системи життєвих перспектив. Показано, що для особистості, яка переживає кризу актуальної

самореалізації такими ресурсами можуть слугувати висока цінність результативності життя у системі смисложиттєвих орієнтацій; розвинений локус контролю-Я, як опозиція виражених екстернальності, прожектерству і впливу зовнішніх негативних мотивів; для особистості, яка переживає кризу нереалізованості – активізація компонентів локусу контролю-Я, зовнішньої позитивної мотивації (потреби у досягненні соціального престижу; кар'єрного просування); вплив високо вираженої мотивації досягнення на підвищення цінності процесу та результативності життя, внутрішніх мотивів – у прагненні найбільш повної професійної і особистісної самореалізації.

Перспективи подальшого дослідження. Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів вивчення проблеми соціальної мобільності особистості та соціально-психологічних засад її розвитку. Перспективи подальших наукових студій вбачаються у вивченні концепту соціальної мобільності особистості на інших етапах онто- та соціогенезу особистості; розробці тренінгових заходів з розвитку соціальної мобільності та протективних життєвих орієнтацій особистості у напрямку конструювання моделі майбутнього в контексті відображення соціальної дійсності; у пошуку шляхів оптимізації процесу розвитку соціальної мобільності особистості на різних етапах її професійного самовизначення та професійного зростання. Подальшого дослідження потребують питання організації моніторингу соціальної мобільності особистості в ситуаціях професійної незатребуваності, відсутності попиту на ринку праці, при переживанні кризи «повторної оптації»; у осіб з особливими потребами.

Основний зміст дисертації відображено в таких публікаціях автора:

1. Монографії:

1.1. Завацький Ю.А. Психологічні засади соціальної мобільності особистості в умовах суспільних трансформацій : [монографія] / Ю.А. Завацький. – Сєверодонецьк : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2020. – 320 с.

1.2. Завацький Ю.А. Генезис поняття професійного стресу в структурі соціальної мобільності особистості / Ю.А. Завацький // Психологічні засади подолання наслідків професійного стресу : [монографія] / Ю.А. Завацький, О.Г. Лосієвська, В.В. Байдик та ін. – Сєверодонецьк : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2016. – С. 27 – 45. (*Особистий внесок автора полягає у визначенні генезису поняття професійного стресу в структурі соціальної мобільності особистості*).

1.3. Завацький Ю.А. Аналіз підходів до проблеми компетентності у науковій літературі / Ю.А. Завацький // Розвиток комунікативної компетентності особистості в полікультурному середовищі вищого навчального закладу : [монографія] / Ю.А. Завацький, О.О. Смирнова, В.А. Шаповалова та ін. – Сєверодонецьк : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2017. – С. 6

– 12. *(Особистий внесок автора полягає в аналізі підходів до проблеми компетентності та її зв'язку з соціальною мобільністю особистості).*

1.4. Завацький Ю.А. Особливості індивідуальних стилів діяльності та їх детермінація / Ю.А. Завацький // Формування індивідуальних стилів управлінської діяльності: соціально-психологічний аспект : [монографія] / Ю.А. Завацький, М.В. Тоба та ін. – Северодонецьк : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2017. – С. 17 – 26. *(Особистий внесок автора визначається розкриттям специфіки індивідуальних стилів діяльності та їх детермінації специфікою соціальної мобільності особистості).*

1.5. Завацький Ю.А. Наукові принципи дослідження явища професійного здоров'я / Ю.А. Завацький // Соціально-психологічні основи здоров'язберігаючих технологій : [монографія] / І.А. Бурлакова, Ю.А. Завацький, В.А. Шаповалова та ін. – Северодонецьк : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2018. – С. 53 – 82. *(Особистий внесок автора полягає у встановленні взаємозв'язку професійного здоров'я та соціальної мобільності особистості).*

1.6. Завацький Ю.А. Соціально-психологічна сутність феноменів комунікації та комунікативної компетентності / Ю.А. Завацький // Комунікативна компетентність майбутніх фахівців медичної галузі : [монографія] / Ю.А. Завацький, В.А. Шаповалова, І.В. Шостя. – Северодонецьк : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2018. – С. 22 – 33. *(Особистий внесок автора полягає у з'ясуванні соціально-психологічної сутності феноменів комунікації та комунікативної компетентності та їх впливу на соціальну мобільність особистості).*

1.7. Завацький Ю.А. Взаємозв'язок адаптаційного потенціалу особистості та її соціальної мобільності в період криз / Ю.А. Завацький // Адаптаційний потенціал особистості: медико-соціальний вимір : [монографія] / Ю.А. Завацький, П.С. Білецький, І.В. Ващенко та ін. – К. : ПВТП «LAT&K», 2019. – С. 112 – 144. *(Особистий внесок автора полягає у встановленні взаємозв'язку адаптаційного потенціалу особистості та її соціальної мобільності в період криз).*

1.8. Завацький Ю.А. Вплив особистісних деструкцій на соціальну мобільність особистості в період криз / Ю.А. Завацький // Соціально-психологічні особливості подолання особистісних деструкцій в умовах тимчасової втрати працездатності : [монографія] / І.Є. Жигаренко, А.М. Журба, В.Ю. Завацький та ін. ; за ред. А.М. Журби та ін. – К. : ПВТП «LAT&K», 2019. – С. 117 – 139. *(Особистий внесок автора полягає у з'ясуванні впливу особистісних деструкцій на соціальну мобільність особистості в період криз).*

1.9. Завацький Ю.А. Соціальна мобільність обдарованої особистості: психологічний аспект / Ю.А. Завацький // Соціально-психологічні складові розвитку обдарованої особистості : [монографія] / Ю.А. Завацький, Г.М. Побокіна, М.В. Тоба та ін. – К. : ПВТП «LAT&K», 2019. – С. 174 – 196.

(Особистий внесок автора полягає у розкритті психологічних особливостей соціальної мобільності обдарованої особистості).

1.10. Завацький Ю.А. Проблеми суб'єктивного благополуччя особистості та її соціальної мобільності в умовах суспільних трансформацій / Н.Є. Завацька, Ю.А. Завацький // Психологічні основи розвитку особистості : [монографія] / За наук. ред. В.Й. Бочелюка, М.А. Дергач. – Запоріжжя : Просвіта, 2019. – Т. 6. – С. 7 – 35. *(Особистий внесок автора полягає у розкритті специфіки соціальної мобільності особистості в умовах суспільних трансформацій).*

1.11. Завацький Ю.А. Соціальна та професійна мобільність особистості у проблемоногенному соціумі / Ю.А. Завацький // Особистісно-професійна адаптація фахівців соціономічного профілю у проблемоногенному соціумі : [монографія] / Ю.А. Завацький, І.Є. Жигаренко, О.О. Блискун та ін. – Северодонецьк : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2020. – С. 89 – 114. *(Особистий внесок автора полягає у з'ясуванні особливостей соціальної та професійної мобільності особистості у проблемоногенному соціумі).*

1.12. Завацький Ю.А. Вплив соціальної мобільності особистості на її життєвий вибір у віці ранньої дорослості / Ю.А. Завацький // Соціально-психологічні особливості життєвого вибору особистості в період ранньої дорослості : [монографія] / Ю.А. Завацький, Г.М. Побокіна, О.О. Блискун та ін. – Северодонецьк : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2020. – С. 76 – 99. *(Особистий внесок автора полягає у розкритті впливу соціальної мобільності особистості на її життєвий вибір в період ранньої дорослості).*

2. Навчально-методичні посібники:

2.1. Завацький Ю.А. Визначення і оцінка функціонального стану людини та її працездатності / Ю.А. Завацький // Спортивна медицина і фізична реабілітація в структурно-логічних схемах : навчально-методичний посібник / В.А. Шаповалова, Ю.А. Завацький, В.М. Коршак. – Северодонецьк : СНУ ім. В. Даля, 2017. – С. 17 – 45. *(Доробок автора полягає у визначенні і оцінці функціонального стану людини та її працездатності й їх впливу на її соціальну мобільність).*

2.2. Завацький Ю.А. Медико-соціальні основи здоров'язбереження / Ю.А. Завацький // Засоби фізичної реабілітації та медико-соціальні основи здоров'язбереження людини : навчально-методичний посібник / Ю.А. Завацький, І.В. Ващенко, Ю.П. Дехтярьов та ін. – Северодонецьк : СНУ ім. В. Даля, 2018. – С. 7 – 81. *(Доробок автора полягає у розкритті значення здоров'язбереження на процес соціальної мобільності особистості).*

3. Статті у наукових фахових виданнях:

3.1. Zavatskyi Yu.A. Optimization of social and psychological help during adaptation: the establishment of social communications / Yu.A. Zavatskyi, Yu.O. Bokhonkova, O.O. Smolina, O.V. Shevyakov // Теоретичні і прикладні проблеми психології : зб. наук. праць Східноукраїнського національного

університету імені Володимира Даля. – Северодонецьк : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2015. – № 2 (37). – Т. 3. – С. 85 – 90. *(Особистий внесок автора полягає у розкритті особливостей оптимізації процесу соціально-психологічної допомоги в період адаптації особистості).*

3.2. Завацький Ю.А. Деякі аспекти феномена суб'єктивного благополуччя особистості та причини його виникнення / Ю.А. Завацький, Л.В. Боярин // Теоретичні і прикладні проблеми психології : зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. – Северодонецьк : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2015. – № 3 (38). – Т. 1. – С. 71 – 81. *(Особистий внесок автора полягає у встановленні взаємозв'язку суб'єктивного благополуччя особистості та її соціальної мобільності).*

3.3. Завацький Ю.А. Соціально-психологічні умови оптимізації ставлення батьків до дитини дошкільного віку як чинника успішності їх взаємодії / І.В. Ващенко, Ю.А. Завацький, К.В. Кравченко, М. Чугуй // Теоретичні і прикладні проблеми психології : зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. – Северодонецьк : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2015. – № 3 (38). – Т. 3. – С. 61 – 69. *(Особистий внесок автора полягає у розкритті соціально-психологічних умов оптимізації дитячо-батьківської взаємодії в умовах соціальної мобільності батьків).*

3.4. Zavatskyi Yu.A. Motives and factors psychogenic disorders of social mobility personality / Yu.A. Zavatskyi // Теоретичні і прикладні проблеми психології : зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. – Северодонецьк : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2016. – № 1 (39). – С. 92 – 100.

3.5. Zavatskyi Yu.A. Psychological impact of social mobility of the personality on its adaption potential in the crisis period / Yu.A. Zavatskyi // Теоретичні і прикладні проблеми психології : зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. – Северодонецьк : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2016. – № 1 (39). – Т. 2. – С. 63 – 77.

3.6. Завацький Ю.А. Особистісно-орієнтований підхід до психологічного супроводу соціальної мобільності особистості / Ю.А. Завацький // Теоретичні і прикладні проблеми психології : зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. – Северодонецьк : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2016. – № 2 (40). – С. 58 – 63.

3.7. Завацький Ю.А. Соціально-психологічні особливості полісистемної цілісності особистості / Ю.А. Завацький, Є.В. Гейко, О.В. Ковальова // Теоретичні і прикладні проблеми психології : зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. – Северодонецьк : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2016. – № 3 (41). – С. 5 – 15. *(Особистий внесок автора полягає у розкритті взаємозв'язку полісистемної цілісності особистості та її соціальної мобільності).*

3.8. Zavatskyi Yu.A. Influence confident behavior to adapt to the training of students in higher education / Yu.A. Zavatskyi, I.Ye. Zhigarenko // *Virtus : Scientific Journal* / Editor-in-Chief M.A. Zhurba. – Series : Philosophy. Psychology. Pedagogy. – Issue 5. – Canada : Center of modern pedagogy «Learning without Frontiers», 2016. – С. 77 – 79. *(Особистий внесок автора полягає у з'ясуванні впливу соціальної мобільності на впевнену поведінку та адаптацію студентської молоді).*

3.9. Zavatskyi Yu.A. Psychological resources of social and professional mobile identity through the prism of coping-behavior of the person / L.S. Piletska, Yu.A. Zavatskyi, A.M. Zhurba // *Теоретичні і прикладні проблеми психології* : зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. – Северодонецьк : Вид-во СХУ ім. В. Даля, 2017. – № 1 (42). – С. 220 – 229. *(Особистий внесок автора полягає у розкритті психологічних ресурсів соціальної та професійної мобільної ідентичності крізь призму копінг-поведінки особистості).*

3.10. Завацький Ю.А. Соціально-психологічні особливості ціннісних орієнтацій особистості в аспекті прояву брехливості / Л.В. Боярин, Ю.А. Завацький, І.Є. Жигаренко // *Теоретичні і прикладні проблеми психології* : зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. – Северодонецьк : Вид-во СХУ ім. В. Даля, 2017. – № 2 (43). – С. 36 – 44. *(Особистий внесок автора полягає у визначенні соціально-психологічних особливостей ціннісних орієнтацій особистості та її соціальної мобільності).*

3.11. Завацький Ю.А. Структура полісистемної цілісності особистості / Є.В. Гейко, Ю.А. Завацький, О.В. Ковальова, І.В. Шостя, А.А. Шаповалов // *Теоретичні і прикладні проблеми психології* : зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. – Северодонецьк : Вид-во СХУ ім. В. Даля, 2017. – № 3 (44). – Т. 1. – С. 5 – 26. *(Особистий внесок автора полягає у з'ясуванні ролі соціальної мобільності особистості в структурі її полісистемної цілісності).*

3.12. Завацький Ю.А. Структурно-функціональний аналіз системної соціальної підтримки особистості в період життєвих змін / Н.В. Міщенко, Ю.А. Завацький // *Теоретичні і прикладні проблеми психології* : зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. – Северодонецьк : Вид-во СХУ ім. В. Даля, 2017. – № 3 (44). – Т. 2. – С. 87 – 95. *(Особистий внесок автора полягає у проведенні структурно-функціонального аналізу системної соціальної підтримки особистості в період криз).*

3.13. Завацький Ю.А. Медико-соціальні основи здоров'язбереження особистості та проблема її соціальної мобільності і професіогенезу / Ю.А. Завацький, О.М. Гетта, В.А. Шаповалова, І.Є. Жигаренко, А.М. Журба // *Теоретичні і прикладні проблеми психології* : зб. наук. праць

Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. – Северодонецьк : Вид-во СХУ ім. В. Даля, 2017. – № 3 (44). – Т. 3. – С. 61 – 70. *(Особистий внесок автора полягає у розкритті проблеми соціальної мобільності особистості та її професіогенезу в період криз).*

3.14. Zavatskyi Yu.A. Psychological foundations of spiritual and personal development of students in the structure of social mobility // Yu.A. Zavatskyi, M.V. Toba // Journal of Vasyl Stefanyk Precarpathian National University. – Vol. 4, No. 1. – Ivano-Frankivsk : Precarpathian National University of Vasyl Stefanyk, 2017. – Р. 72 – 79. *(Особистий внесок автора полягає у визначенні психологічних основ особистісного розвитку студентської молоді у структурі її соціальної мобільності).*

3.15. Завацький Ю.А. Психологія резидуальних норм в системі соціальної мобільності особистості / Ю.А. Завацький, М.В. Тоба // Virtus : Scientific Journal / Editor-in-Chief M.A. Zhurba. – Series : Philosophy. Psychology. Pedagogy. – Issue 11. – Canada : Center of modern pedagogy «Learning without Frontiers», 2017. – С. 53 – 56. *(Особистий внесок автора полягає у з'ясуванні специфіки резидуальних норм в системі соціальної мобільності особистості).*

3.16. Zavatskyi Yu.A. Influence of socio-psychological factors on the formation of subjective well-being of a person / Yu.A. Zavatskyi // Наука і освіта : наук.-практ. журн. Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського. – Одеса : Вид-во Південноукраїнського нац. пед. ун-ту імені К.Д. Ушинського, 2017. – Вип. 1/CLIV. – С. 5 – 9.

3.17. Zavatskyi Yu.A. The role of psychological mechanisms of socialization in the process of social mobility of personality in the crisis period / Yu.A. Zavatskyi // Теоретичні і прикладні проблеми психології : зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. – Северодонецьк : Вид-во СХУ ім. В. Даля, 2017. – № 1 (42). – Т. 2. – С. 61 – 68.

3.18. Завацький Ю.А. Особливості ставлення до професії та професійного здоров'я у фахівців економічної галузі / І.В. Ващенко, Н.Є. Завацька, Ю.А. Завацький // Теоретичні і прикладні проблеми психології : зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. – Северодонецьк : Вид-во СХУ ім. В. Даля, 2018. – № 2 (46). – С. 61 – 67. *(Особистий внесок автора полягає у з'ясуванні особливостей ставлення до професії та соціальної мобільності особистості).*

3.19. Завацький Ю.А. Соціально-психологічна специфіка комунікативної компетентності майбутніх фахівців медичної галузі / Л.В. Боярин, Ю.А. Завацький, О.О. Смирнова, М.В. Тоба, В.А. Шаповалова // Теоретичні і прикладні проблеми психології : зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. – Северодонецьк : Вид-во СХУ ім. В. Даля, 2018. – № 3 (47). – Т. 1. – С. 60 – 67. *(Особистий внесок автора полягає у розкритті соціально-психологічної специфіки*

комунікативної компетентності особистості в структурі її соціальної мобільності).

3.20. Завацький Ю.А. Соціально-психологічні складові особистості ефективного тренера спортивного колективу / Н.М. Бугайова, Ю.А. Завацький // Теоретичні і прикладні проблеми психології : зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. – Северодонецьк : Вид-во СХУ ім. В. Даля, 2018. – № 3 (47). – Т. 2. – С. 5 – 11. *(Особистий внесок автора полягає у визначенні впливу соціальної мобільності тренера спортивного колективу на ефективність його професійної діяльності).*

3.21. Завацький Ю.А. До проблеми соціально-психологічних особливостей цілісності особистості та її антиципації / З.Я. Ковальчук, Є.В. Гейко, Ю.А. Завацький, І.Є. Жигаренко, Ю.І. Ахтирська // Теоретичні і прикладні проблеми психології : зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. – Северодонецьк : Вид-во СХУ ім. В. Даля, 2018. – № 3 (47). – Т. 3. – С. 82 – 89. *(Особистий внесок автора полягає у з'ясуванні взаємозв'язку соціально-психологічних особливостей цілісності особистості та її соціальної мобільності в період криз).*

3.22. Zavatskyi Yu.A. The formation of subjective well-being of person / V.Yu. Zavatskyi, Yu.A. Zavatskyi, L.V. Spytska, I.Ye. Zhigarenko // Nierówności społeczne a wzrost gospodarczy. Social Inequalities and Economic Growth. – Rzeszów : Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeczowskiego, 2018. – Numer 55 (3/2018). – S. 401 – 409. *(Особистий внесок автора полягає у з'ясуванні впливу соціальної мобільності особистості на процес формування її суб'єктивного благополуччя).*

3.23. Zavatskyi Yu.A. Subjective well-being of personality: socio-psychological aspects / V.Yu. Zavatskyi, Yu.A. Zavatskyi, L.V. Spytska // Journal of Vasyl Stefanyk Precarpathian National University. – Vol. 5, No. 1. – Ivano-Frankivsk : Precarpathian National University of Vasyl Stefanyk, 2018. – P. 114 – 120. *(Доробок автора полягає у визначенні соціально-психологічних складових соціальної мобільності особистості в період криз).*

3.24. Жигаренко И.Е. Социальная адаптация личности с расстройствами тревожного спектра и ее способность к антиципации / И.Е. Жигаренко, Ю.А. Завацкий, В.Ю. Завацкий, Л.В. Спицкая, Л.Б. Фролова // International science project: Psychological sciences : international scientific journal. – Turku (Finland), 2018. – № 1. – P. 37 – 39. *(Особистий внесок автора полягає у визначенні специфіки соціальної мобільності та соціальної адаптації особистості з розладами тривожного спектру).*

3.25. Завацький Ю.А. Методичні засади вивчення феноменів «якість життя» та «суб'єктивне благополуччя особистості» в структурі її життєвої антиципації / В.Ю. Завацький, Ю.А. Завацький // Contemporary Problems of

Improve Living Standards in a Globalized World : Volume of Scientific Papers. – Opole : Academy of Management and Administration, 2018. – P. 49 – 53. *(Особистий внесок автора полягає у розкритті специфіки феномену «якість життя» в структурі соціальної мобільності особистості).*

3.26. Завацький Ю.А. Визначення специфіки самообмеження особистості у період ранньої дорослості як чинника її розвитку / Л.П. Українець, Ю.А. Завацький, М.В. Тоба, О.О. Смирнова // Теоретичні і прикладні проблеми психології : зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. – Северодонецьк : Вид-во СХУ ім. В. Даля, 2019. – № 1 (48). – С. 254 – 261. *(Особистий внесок автора полягає у з'ясуванні впливу самообмеження особистості на її соціальну мобільність в період ранньої дорослості).*

3.27. Завацький Ю.А. Соціально-психологічний вплив самообмеження особистості на її соціальну мобільність в період професійного становлення / І.Є. Жигаренко, Ю.А. Завацький, Н.М. Бугайова, Л.П. Українець // Теоретичні і прикладні проблеми психології : зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. – Северодонецьк : Вид-во СХУ ім. В. Даля, 2019. – № 2 (49). – С. 136 – 147. *(Особистий внесок автора полягає у розкритті соціально-психологічного впливу самообмеження особистості на її соціальну мобільність в період професійного становлення).*

3.28. Zavatskyi Yu.A. The impact of advertising text on social mobility of the person in the coordinates of modern paradigms / Yu.A. Zavatskyi // Теоретичні і прикладні проблеми психології : зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. – Северодонецьк : Вид-во СХУ ім. В. Даля, 2019. – № 3 (50). – Т. 1. – С. 113 – 123.

3.29. Завацький Ю.А. Формування індивідуальної кар'єрної стратегії в аспекті соціальної мобільності особистості / Ю.А. Завацький, В.Ю. Завацький, Н.Л. Давиденко, І.Ю. Курта, О.А. Курта, О.К. Ніколаєвська, Р.В. Харченко // Теоретичні і прикладні проблеми психології : зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. – Северодонецьк : Вид-во СХУ ім. В. Даля, 2019. – № 3 (50). – Т. 2. – С. 65 – 74. *(Особистий внесок автора полягає у розкритті особливостей формування індивідуальної кар'єрної стратегії в аспекті соціальної мобільності особистості).*

3.30. Zavatskyi Yu.A. System approach to structure of entrepreneurship and management in the aspect of social mobility of the person / Yu.A. Zavatskyi // Теоретичні і прикладні проблеми психології : зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. – Северодонецьк : Вид-во СХУ ім. В. Даля, 2019. – № 3 (50). – Т. 3. – С. 119 – 126.

3.31. Zavatskyi Yu.A. Research on the Structure, Variables and Interdependence of the Factors of Tourists' Mental States of Expectation for

Leisure in Ukraine / Yu.A. Zavatskyi, V.Yu. Zavatskyi, Ie.V. Geyko, O.I. Halian, I.H. Radul // Revista ESPACIOS. – Vol. 40 (37). – 2020. – P. 22 – 32. *(Особистий внесок автора полягає у дослідженні очікувань туристів в структурі їх соціальної мобільності).*

3.32. Zavatskyi Yu. Research on the Types of Pre-game Expectations in the Athletes of Sports Games / Yu. Zavatskyi, V. Zavatskyi, O. Tsiuniak, P. Nosov, S. Zinchenko, V. Mateichuk, O. Blynova // Journal of Physical Education and Sport. – Vol. 20(1). – 2020. – P. 43 – 52. *(Особистий внесок автора полягає у з'ясуванні типів сподівань у спортсменів в структурі їх соціальної мобільності).*

3.33. Zavatskyi Yu. Cross-cultural study of attitude to attention deficiency syndrome / Yu. Zavatskyi, M. Toba, N. Zavatska, O. Fedorova, O. Smyrnova // Теоретичні і прикладні проблеми психології : зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. – Северодонецьк : Вид-во СХУ ім. В. Даля, 2020. – № 2 (52). – С. 225 – 233. *(Особистий внесок автора полягає у кроскультурному дослідженні синдрому дефіциту уваги та його впливу на соціальну мобільність людини).*

3.34. Завацький Ю.А. Соціально-психологічні особливості соціальної мобільності особистості в аспекті формування фінансової поведінки / Ю.А. Завацький // Теоретичні і прикладні проблеми психології : зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. – Северодонецьк : Вид-во СХУ ім. В. Даля, 2020. – № 3 (53). – Т. 1. – С. 115 – 129.

3.35. Завацький Ю.А. Рівнево-типологічний аналіз процесу соціальної мобільності особистості в процесі її адаптації / Ю.А. Завацький // Теоретичні і прикладні проблеми психології : зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. – Северодонецьк : Вид-во СХУ ім. В. Даля, 2020. – № 3 (53). – Т. 2. – С. 78 – 88.

4. Статті у матеріалах науково-практичних конференцій:

4.1. Завацький Ю.А. Теоретико-методологічні підходи до вивчення проблеми суб'єктивного благополуччя особистості / Л.О. Талдонова, Ю.А. Завацький, І.Є. Жигаренко // Матеріали Х Міжнар. наук.-практ. конф. «Інституціональні перетворення в суспільстві: світовий досвід і українська реальність», 11-13 верес. 2015 р., м. Мелітополь / за заг. ред. А.А. Ткача, М.М. Радевої. – Мелітополь : МІДМУ «КПУ», 2015. – С. 133 – 135. *(Особистий внесок автора полягає у розкритті особливостей суб'єктивного благополуччя особистості в структурі її соціальної мобільності).*

4.2. Завацький Ю.А. Соціально-психологічні умови психопрофілактики та корекції посттравматичних стресових розладів у молоді / Ю.А. Завацький, В.Ю. Завацький // Матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф. «Особистість у кризових умовах та критичних ситуаціях життя» 18-19 лют. 2016 р., м. Суми. – Суми : Вид-во СумДПУ імені А.С. Макаренка, 2016. – С. 252 – 255. *(Особистий внесок автора полягає у визначенні соціально-психологічних умов*

корекції посттравматичних стресових розладів у молоді в посткризові періоди).

4.3. Завацький Ю.А. Социально-психологические составляющие социальной мобильности личности / Ю.А. Завацький // Матеріали XV міжнар. наук. конф. «Nierówności społeczne a wzrost gospodarczy w kierunku modernizacji kapitału ludzkiego», 22-23 września 2016 r., Rzeszów. – Rzeszów : Uniwersytet Rzeszowski, 2016. – S. 58 – 60.

4.4. Завацький Ю.А. Професійна мобільність особистості в умовах соціальних змін / Ю.А. Завацький, Л.С. Пілецька // Матеріали V міжнар. наук.-практ. конф. «Сучасні проблеми гуманітарної науки і практики: філософський, психологічний та соціальний виміри», 24-25 лист. 2016 р., м. Київ ; м. Северодонецьк. – Северодонецьк : Вид-во СХУ ім. В. Даля, 2016. – С. 92 – 94. *(Особистий внесок автора полягає у розкритті специфіки соціальної мобільності особистості в період криз).*

4.5. Завацький Ю.А. Процеси адаптації і мобільності особистості в умовах трансформаційних змін сучасного соціуму / Ю.А. Завацький // Матеріали III міжнар. наук.-практ. конф. «Генеza буття особистості», 20 груд. 2016 р., м. Київ. – К. : ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2017. – С. 72 – 73.

4.6. Завацький Ю.А. Європейський освітній простір: властивості та пріоритети розвитку / Ю.А. Завацький // Матеріали міжнар. конф. «Інноваційні освітні технології: досвід Європейського Союзу та його впровадження в процес підготовки психологів, соціологів, філософів», 26-28 груд. 2016 р., м. Сладковічево (Словацька Республіка). – Сладковічево : Danubius University, 2016. – С. 41 – 43.

4.7. Завацький Ю.А. Психологічний зміст поняття соціальної мобільності особистості / Ю.А. Завацький // Матеріали XIII міжнар. наук.-практ. конф. «Релігія, релігійність, філософія та гуманітаристика у сучасному інформаційному просторі: національний та інтернаціональний аспекти», 29-30 груд. 2016 р. – Montreal : CPM «ASF», 2016. – С. 147 – 149.

4.8. Завацький Ю.А. Соціальна мобільність особистості: психологічний вимір / Ю.А. Завацький // Матеріали наук. конф. «Гуманітарні проблеми розвитку сучасного суспільства», 11-12 січн. 2017 р., м. Северодонецьк. – Северодонецьк : Вид-во СХУ ім. В. Даля, 2017. – С. 104 – 106.

4.9. Завацький Ю.А. Аналіз прояву соціальної мобільності особистості в контексті її професійної кризи / Ю.А. Завацький // Матеріали III Всеукр. наук.-практ. конф. «Особистість у кризових умовах та критичних ситуаціях життя: психотехнології особистісних змін» 16-17 лют. 2017 р., м. Суми. – Суми : Вид-во СумДПУ імені А.С. Макаренка, 2017. – С. 96 – 98.

4.10. Завацький Ю.А. Інтегрована програма соціально-психологічної підтримки суб'єктивного благополуччя особистості / Ю.А. Завацький, В.Ю. Завацький // Матеріали міжнар. наук.-практ. конф. «Inovačné výskum v

oblasti sociológie, psychológie a politológie», 10-11 marca 2017 r., Sládkovičovo. – Vydal : Vysoká škola Danubius, 2017. – S. 81 – 84. *(Особистий внесок автора полягає у розкритті особливостей соціально-психологічної підтримки особистості в період кризи).*

4.11. Завацький Ю.А. Пріоритети розвитку європейського освітнього простору в координатах сучасних парадигм / Ю.А. Завацький // Матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф. «Virtual Man: New Horizons», 20-21 берез. 2017 р. – Montreal : CPM «ASF», 2017. – Ч. 1. – С. 165 – 167.

4.12. Завацький Ю.А. Аналіз розвитку гендерних отношений в контексте соціальної мобільності личности / Ю.А. Завацький // Матеріали XIII наук.-практ. конф. з міжнар. участю «Соціально-психологічні проблеми гендерної стратифікації суспільства» 24-25 берез. 2017 р., м. Северодонецьк. – Северодонецьк : Вид-во СНУ імені В. Даля, 2017. – С. 92 – 94.

4.13. Zavatskyi Yu.A. The awareness through the reflection of self-identity changes / Yu.A. Zavatskyi // Матеріали міжнар. наук.-практ. конф. «Personality, family and society: issue of pedagogy, psychology, politology and sociology», 16-17 June 2017, Shumen, Bulgaria. – Shumen : Konstantin Preslavsky University of Shumen, 2017. – P. 182 – 183.

4.14. Завацький Ю.А. Вплив антиципаційних здібностей на формування суб'єктивного благополуччя особистості / В.Ю. Завацький, Ю.А. Завацький // Матеріали міжнар. наук.-практ. конф. «Forming of modern educational environment: benefits, risks, implementation mechanisms», 29 september 2017, Tbilisi. – Tbilisi : Sulkhan-Saba Orbeliani Teaching University, 2017. – Ч. 2. – С. 22 – 25. *(Особистий внесок автора полягає у з'ясуванні впливу здібностей до прогнозування на соціальну мобільність особистості в сучасному соціумі).*

4.15. Завацький Ю.А. Соціальна мобільність особистості в сучасному освітньому просторі / Ю.А. Завацький // Матеріали V Всеукр. наук.-практ. конф. «Інноваційна діяльність та дослідно-експериментальна робота в сучасній освіті», 20 жовт. 2017 р., м. Чернівці. – Чернівці : ІППОЧО, 2017. – С. 149 – 151.

4.16. Завацький Ю.А. Соціальна мобільність особистості в сучасному глобалізованому суспільстві / Л.В. Спицька, Ю.А. Завацький // Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. «Роль вищої освіти в соціально-економічному розвитку країни: світовий та національний досвід», 3-4 лист. 2017 р., м. Одеса. – Одеса : Одеський національний університет імені І.І. Мечникова, 2017. – С. 129 – 131. *(Особистий внесок автора полягає у розкритті специфіки соціальної мобільності особистості в сучасному глобалізованому суспільстві).*

4.17. Завацький Ю.А. Дистанційне навчання та прогностичні здібності особистості / Ю.А. Завацький, В.Ю. Завацький, К.Б. Аксенченко, О.М. Катасанов та ін. // Матеріали Міжнар. наук. конф. «Інноваційні технології в науці та освіті. Європейський досвід», 21-24 лист. 2017 р., м. Відень, Австрія. – Дніпро-Відень, 2017. – Т. 2. – С. 52 – 55. *(Особистий*

внесок автора полягає у з'ясуванні впливу соціальної мобільності молоді на успішність процесу дистанційного навчання).

4.18. Завацький Ю.А. Професійна криза та соціальна мобільність особистості: аналіз взаємозв'язку / Ю.А. Завацький, О.А. Савчук // Матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф. «Сучасний стан розвитку екстремальної та кризової психології», 30 лист.-1 груд. 2017 р., м. Харків. – Х. : НУЦЗУ, 2017. – С. 95 – 97. *(Особистий внесок автора полягає в аналізі взаємозв'язку професійної кризи особистості та її соціальної мобільності).*

4.19. Завацький Ю.А. Спорт та соціальна мобільність особистості / Ю.А. Завацький // Матеріали VI Міжнар. наук.-практ. конф. «Сучасні проблеми гуманітарної науки і практики: філософський, психологічний та соціальний виміри», 25-26 груд. 2017 р., м. Сєверодонецьк. – Сєверодонецьк : Вид-во СНУ ім. Даля, 2017. – С. 195 – 197.

4.20. Завацький Ю.А. Соціальна зрілість особистості в структурі її соціальної мобільності / Ю.А. Завацький // Матеріали XIII Міжнар. наук.-практ. конф. «Інституціональні перетворення в суспільстві: світовий досвід і українська реальність», 14 верес. 2018 р., м. Мелітополь / за заг. ред. М.М. Радевої. – Мелітополь : ТОВ «Колор Принт», 2018. – С. 30 – 32.

4.21. Завацький Ю.А. Комунікативна компетентність майбутніх фахівців медичної галузі в умовах полікультурного середовища ВНЗ / Ю.А. Завацький, О.О. Смирнова, В.А. Шаповалова // Матеріали XV наук.-практ. конф. с міжнар. участю «Соціально-психологічні проблеми трансформації сучасного суспільства», 16-17 лист. 2018 р., м. Сєверодонецьк. – Сєверодонецьк : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2018. – С. 96 – 100. *(Особистий внесок автора полягає у розкритті особливостей впливу комунікативної компетентності молоді на її соціальну мобільність).*

4.22. Завацький Ю.А. Проблема соціальної мобільності осіб з кризовими станами / Ю.А. Завацький // Матеріали круглого столу «Творча спадщина Г.С. Костюка: історія та сучасність» (присвяченого 120-річчю від дня народження Г.С. Костюка), 17 черв. 2019 р., м. Київ. – К. : Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України, 2019. – С. 30 – 32.

4.23. Завацький Ю.А. Соціальна та професійна мобільність особистості в умовах суспільних трансформацій / Ю.А. Завацький // Матеріали VI Міжнар. наук.-практ. конф. «Актуальні питання здоров'язбереження у координатах сучасних парадигм», 28-29 листоп. 2019 р., м. Сєверодонецьк. – Сєверодонецьк : Вид-во СНУ ім. Даля, 2019. – С. 46 – 48.

4.24. Завацький Ю.А. Життєві стратегії особистості у векторі її соціальної мобільності / Ю.А. Завацький // Матеріали VII Міжнар. наук.-практ. конф. «Сучасні проблеми гуманітарної науки і практики: філософський, психологічний та соціальний виміри», 5-6 груд. 2019 р., м. Сєверодонецьк. – Сєверодонецьк : Вид-во СНУ ім. Даля, 2019. – С. 94 – 96.

4.25. Zavatskyi Yu.A. Management system in the aspect of social mobility of the person / Yu.A. Zavatskyi // Матеріали XIV Всеукр. наук.-практ. конф. (з міжнар. участю) «Соціально-психологічні проблеми гендерної стратифікації суспільства», 10 квіт. 2020 р., м. Сєвєродонецьк. – Сєвєродонецьк : Вид-во СЧУ ім. Даля, 2020. – С. 90 – 93.

4.26. Завацький Ю.А. Соціально-психологічні проблеми суб'єктивного благополуччя молоді в період реінтеграції / О.О. Блискун, Ю.А. Завацький // Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. «Тенденції та перспективи розвитку психології та соціальної роботи в сучасному суспільстві», 5 лист. 2020 р., м. Одеса. – Одеса : Одеський національний університет імені І.І. Мечникова, 2020. – С. 55 – 58. *(Особистий внесок автора полягає у розкритті впливу соціальної мобільності особистості на її суб'єктивне благополуччя в період реінтеграції).*

4.27. Завацький Ю.А. Психолого-педагогічні аспекти формування комунікативної компетентності особистості у полікультурному просторі закладу освіти / Ю.А. Завацький, О.О. Смирнова // Матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. «Нова українська школа як простір формування ключових компетентностей учасників освітнього процесу», 3 груд. 2020 р., м. Чернівці. – Чернівці : ІППОЧО, 2020. – С. 90 – 93. *(Особистий внесок автора полягає у визначенні необхідності формування комунікативної компетентності особистості в аспекті її соціальної мобільності під час навчання).*

АНОТАЦІЇ

Завацький Ю.А. Психологічні основи соціальної мобільності особистості в період криз. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора психологічних наук за спеціальністю 19.00.05 – соціальна психологія; психологія соціальної роботи. – Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля МОН України. – Сєвєродонецьк, 2021.

Дисертацію присвячено вивченню психологічних основ соціальної мобільності особистості в період криз.

Визначено концептуальні психологічні основи дослідження соціальної мобільності особистості в період криз. Обґрунтовані теоретико-методологічні засади та методична база дослідження соціальної мобільності особистості в період криз, спрямовані на вивчення психологічних компонентів і предикатив соціальної мобільності у взаємодії з провідними психологічними характеристиками особистості (активністю, самодетермінацією, саморегуляцією, саморозвитком, самовдосконаленням, стратегіями атрибуції та копінг-ресурсами). Розкрито психологію життєвих та екзистенціальних криз у векторах соціальної мобільності особистості; виявлено специфіку

професійних криз та інноваційного потенціалу особистості у її професійному розвитку і соціальній мобільності.

Встановлено системний характер і соціально-психологічні критерії соціальної мобільності особистості в період криз (ступінь її інтегрованості і суб'єктності у соціальному пізнанні; рівень розвитку соціально значущих якостей) та виокремлено основні психологічні детермінанти соціальної мобільності особистості (готовність і здатність до конструювання образу соціального світу, адекватного соціальній реальності, здатність до самоуправління, як системоутворююча функція суб'єктності) в період криз. Розкрито вплив на соціальну мобільність особистості соціально-психологічних аспектів її життєвого сценарію, параметрів соціальної зрілості та адаптаційних ресурсів (інваріантних і динамічних складових). Визначено просторові проєкції соціальної мобільності досліджуваних та її взаємозв'язок із показниками компетентності у часі в період криз. Проведено диференціацію рівнів вираженості (високого, середнього, низького) соціальної мобільності особистості в період криз.

Обґрунтовано концептуальні й змістовно-процесуальні засади побудови та реалізації системно-інтегрованого проєкту соціально-психологічного супроводу процесу розвитку соціальної мобільності особистості в період криз, заснованого на організаційно-методичних принципах науковості, поступовості, послідовності, урахування вікових особливостей, комплексного використання психотехнологій, просоціальної орієнтації, культуровідповідності, й доведено його ефективність.

Ключові слова: *особистість, соціальна мобільність, період криз, системно-інтегративний підхід, соціально-психологічний супровід, сучасний соціум.*

Завацкий Ю.А. Психологические основы социальной мобильности личности в период кризисов. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени доктора психологических наук по специальности 19.00.05 – социальная психология; психология социальной работы. – Восточноукраинский национальный университет имени Владимира Даля МОН Украины. – Северодонецк, 2021.

Диссертация посвящена изучению психологических основ социальной мобильности личности в период кризисов.

Определены концептуальные психологические основы исследования социальной мобильности личности в период кризисов. Обоснованы теоретико-методологические основы и методическая база исследования социальной мобильности личности в период кризисов, направленные на изучение психологических компонентов и предикатов социальной мобильности во взаимодействии с ведущими психологическими характеристиками личности (активностью, самодетерминацией, саморегуляцией, саморазвитием,

самосовершенствованием, стратегиями атрибуции и копинг-ресурсами). Раскрыта психология жизненных и экзистенциальных кризисов в векторах социальной мобильности личности. Выявлена специфика профессиональных кризисов и инновационного потенциала личности в ее профессиональном развитии и социальной мобильности.

Установлен системный характер и социально-психологические критерии социальной мобильности личности в период кризисов (степень ее интегрированности и субъектности в социальном познании, уровень развития социально значимых качеств) и выделены основные психологические детерминанты социальной мобильности личности (готовность и способность к конструированию образа социального мира, адекватного социальной реальности, способность к самоуправлению, как системообразующая функция субъектности) в период кризисов. Раскрыто влияние на социальную мобильность личности социально-психологических аспектов ее жизненного сценария, параметров социальной зрелости и адаптационных ресурсов (инвариантных и динамических составляющих). Определены пространственные проекции социальной мобильности личности и ее взаимосвязь с показателями компетентности во времени в период кризисов. Проведена дифференциация уровней выраженности (высокого, среднего, низкого) социальной мобильности личности в период кризисов.

Обоснованы концептуальные и содержательно-процессуальные основы построения и реализации системно-интегрированного проекта социально-психологического сопровождения процесса развития социальной мобильности личности в период кризисов, основанного на организационно-методических принципах научности, постепенности, последовательности, учета возрастных особенностей, комплексного использования психотехнологий, просоциальной ориентации, культуросоответствия, и доказана его эффективность.

Ключевые слова: *личность, социальная мобильность, период кризисов, системно-интегративный подход, социально-психологическое сопровождение, современный социум.*

Zavatskyi Yu.A. The Psychological Fundamentals of the Social Mobility of an Individual during Crisis. – Manuscript.

Dissertation for the degree of doctor of psychological sciences, speciality, 19.00.05 – social psychology, psychology of social work. – Volodymyr Dahl East-Ukrainian National University Ministry of Education of Ukraine. – Severodonetsk, 2021.

The thesis studies the psychological fundamentals of an individual's social mobility during crisis.

The conceptual psychological foundations of the personal social mobility research during the period of crises have been determined. The theoretical and methodological foundations and methodological basis for the research of the

personal social mobility during crises are substantiated, aiming at studying the psychological components and predicates of social mobility in interaction with the leading psychological characteristics of the person (activity, self-determination, self-regulation, self-development, self-improvement, attribution strategies and coping resources). The psychology of life and existential crises in the vectors of social mobility of an individual is revealed; the specifics of the professional crises and the innovative potential of an individual in professional development and social mobility is identified.

The systemic character and socio-psychological criteria of the social mobility of an individual during crises (the degree of its integration and subjectivity in social cognition, the level of development of socially significant qualities) are established. The main psychological determinants of social mobility of an individual (readiness and ability to construct an image of the social world adequate reality, the ability to self-government, as a system-forming function of subjectivity) during crises are highlighted. The article reveals the influence on the social mobility of a personality of the socio-psychological aspects of the life scenario, the parameters of social maturity and adaptation resources (invariant and dynamic components). The spatial projections of the subjects' social mobility and its relationship with indicators of competence in time during crises have been determined. Differentiation of the levels of severity (high, medium, low) of the social mobility of an individual during crises has been carried out.

The conceptual and substantive-procedural foundations for the construction and implementation of a system-integrated project of the socio-psychological support for the development of social mobility of an individual during crises, based on the organizational and methodological principles of scientific character, gradualness, consistency, taking into account age characteristics, complex use of psychotechnologies, prosocial orientation, cultural conformity, and its effectiveness has been proved.

Key words: *an individual, social mobility, period of crisis, system-integrative approach, socio-psychological support, modern society.*

Підписано до друку 14.01.2021 р.
ф. 60х90/16, ум. др. арк. 1,9
Зам. 14/01/21-7, накл. 100 пр.
Друкарня Прінт Квік
м. Київ, вул. Леонтовича 9, оф. 65
т. (044) 235-0009, 235-7528
printquick@ukr.net